

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ
М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»

Маслиган Олена Олександрівна

УДК 338.48:338.486.1(477)(043.5)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ
ТУРИСТИЧНО –РЕКРЕАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і
регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Мукачівському державному університеті.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Гоблик Володимир Васильович,
Мукачівський державний університет, перший
проректор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Вахович Ірина Михайлівна,
Луцький національний технічний університет,
ректор

доктор економічних наук, професор
Забарна Елеонора Миколаївна,
Державний університет «Одеська
політехніка», завідувач кафедри економічних
систем і управління інноваційним розвитком

доктор економічних наук, професор
Мальська Марта Пилипівна,
Львівський національний університет
ім. Івана Франка, завідувач кафедри туризму

Захист відбудеться 27 серпня 2021 р. об 11.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.154.01 в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за адресою: 79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за адресою: 79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4 та на сайті: <http://ird.gov.ua>

Автореферат розісланий 27 липня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

.В.Жук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Перехід України від сировинної моделі розвитку (фактично вже сформованої) до сталого економічного зростання передбачає комплексний розвиток сфери туризму і рекреації в регіонах. Зокрема, її Західний регіон володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом, що визначається наступним: зручне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітність рельєфу, унікальне поєднання природно-рекреаційних і культурно-історичних ресурсів, розвинена санаторно-курортна база тощо. Однак комплексне використання потенціалу вимагає відповідного наукового та методологічного супроводу, спрямованого на вирішення наявних системних проблем і побудову моделі організації функціонування та розвитку сфери туризму і рекреації на регіональному рівні, спроможну налагодити взаємодію між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання; стимулювання розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури; використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів (водних, фітолікувальних, лісових, природно-заповідного фонду, санаторно-курортних, культурно-історичних тощо); підвищення якості туристично-рекреаційних послуг та їх просування. Світова та вітчизняна практика довела дієвість кластерної форми організації економічної діяльності для досягнення означених завдань. На регіональному рівні кластери є варіативними за своїм розміром, тому їх формування має супроводжуватися наступним: процесами комплексного аналізу стану сфери туризму і рекреації в конкретному регіоні та його прогнозування; процесами розробки, обґрунтування та реалізації інтегративної регіональної стратегії розвитку сфери туризму і рекреації, що продукують розвиток суміжних сфер діяльності в регіоні; процесами підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що функціонують в індустрії туризму.

Дослідження є продовженням теоретичних і прикладних напрацювань вчених, інтереси яких торкаються різних аспектів розвитку кластерів у регіонах, набуття ними рис завершеності, визначеності. Теоретичні та прикладні положення розвитку кластерів досліджували такі вчені, як М.А. Гріднева, О.В. Маршал, С.Г. Олексюк, Р. Патюрель, У. Пауель, О.Б. Письменна, М.Ю. Протер, Й. Рюегг-Штюрм, Л. Сміт-Дор та інші. Питання діяльності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах розглядалися вченими О.О. Бейдик, М.П. Мальською, Л.О. Петковою. Теоретико-методологічні положення в розрізі кластерних моделей регіонального розвитку, особливостей їх функціонування в регіонах вивчали вчені А.Н. Асаул, Л. Ахтенхагена, Т.І. Биркович, М.В. Босовська, В.В. Гоблик, Г.О. Горіна, В.П. Грахов, Я.Ю. Дем'ян, О.В. Музиченко-Козловська, І. Чикаренко та інші. З погляду організаційних аспектів розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах враховано розробки І.М.Бобришева, І.М. Вахович, Н.М. Гаркуші, О.І. Графської, П.В. Жука, Е.М. Забарної, О.І. Карого, М.О. Кизима, І.В. Котовської, Г.П. Ляшенко, О.Ю. Носова, І.Б. Олексіва, А.Д. Пілько,

Н.Б.Петрова, С.І. Соколенка, І.З. Сторонянської, І.Р. Тимечко, А.Н. Тищенко, Т.В. Черничко та інших.

Не зважаючи на широкий потік публікацій та велику кількість теоретико-методологічних розробок, ціла низка проблем формування та розвитку кластерів у сфері туризму і рекреації залишається відкритою. Хоча в Україні вже сформувався ряд туристично-рекреаційних кластерів, однак такі кластери у сфері туризму і рекреації не є розвиненою формою внутрішньогалузевого і міжгалузевого співробітництва зацікавлених суб'єктів. Процес створення кластерів просувається вельми повільно. Це пов'язано із відсутністю сталих теоретико-методологічних основ їх формування та розвитку у регіонах.

Недостатня розробленість окреслених питань, а також їх практична значущість для регіональної економіки зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно плану науково-дослідних робіт Мукачівського державного університету за наступними темами: «Територіальна організація сфери туризму і рекреації регіону» (номер державної реєстрації державний реєстраційний № ДР 0116U004997). В межах цієї роботи автором виділено та апробовано інструментарій ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; здійснено опис мережної структури кластера та її відмінностей від інших просторових форм організації бізнесу; здійснено опис функціонального призначення окремих ланок кластеру тощо. В межах роботи «Діяльність готельно-ресторанних і туристичних підприємств регіону» (№ ДР 0118U000854), автором проаналізовано потенціал розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України; виділено інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації в розрізі переваг та перспектив для регіонів України. Зокрема, проведено критику галузевого принципу розвитку туристсько-рекреаційного комплексу та виділено причини його недосконалості. В межах роботи «Суспільно-географічні дослідження тенденцій розвитку регіону (Закарпатської області)» (№ ДР 0115U000729) розроблено модель формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіоні, здійснено прикладне дослідження стану кластера та його учасників, за якого вони здатні виконувати свою діяльність на високому рівні синергетичної ефективності.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є виконати поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження туристично-рекреаційних кластерів та обґрунтування практичних рекомендацій в розрізі пріоритетів їх формування та розвитку на регіональному рівні.

Відповідно до мети поставлено й вирішено такі завдання:

- окреслити інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації в розрізі переваг та перспектив для регіонів;
- поглибити понятійно-термінологічний апарат дослідження туристично-рекреаційних кластерів на регіональному рівні;
- обґрунтувати організаційну структуру туристично-рекреаційних кластерів та форми реалізації спільної підприємницької діяльності в межах кластерів;
- дослідити теоретичну платформу формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах;

- окреслити специфіку функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України та детермінувати механізми активізації розвитку сфери туризму і рекреації;

- розглянути принципи, методи та форми регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіонах;

- вивчити досвід формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах, з метою пристосування найкращих практик до вітчизняних реалій;

- розробити пропозиції до формування мережної структури у функціонуванні туристично-рекреаційних кластерів у регіонах;

- окреслити специфіку організаційно-практичних питань розвитку учасників у межах туристично-рекреаційних кластерів;

- запропонувати підхід до регуляторного впливу органів регіональної та місцевих рад, влади, суб'єктів бізнесу у межах туристично-рекреаційних кластерів;

- розробити підхід до узгодження пріоритетів функціонування учасників туристично-рекреаційних кластерів;

- обґрунтувати напрями імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України.

Об'єктом дослідження є процеси формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів на регіональному рівні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та науково-практичні аспекти формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України.

Методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дисертації стали філософські, загально-наукові та конкретні наукові принципи та положення сучасної теорії систем, системи наукових знань з розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах. Дослідження базувалося на використанні системного підходу до вивчення економічних явищ, зокрема - фундаментальних положень теорій регіональної економіки, теорії розвитку кластерів, методології економічного аналізу. Під час роботи над дисертацією використовувалася сукупність загальнонаукових методів. Так, використано методи синтезу, індукції, дедукції, абстрагування, конкретизації – для формування теоретико-методологічних засад дослідження туристично-рекреаційних кластерів у системі знань про регіони; методи класифікації, узагальнення та системного аналізу даних – для аналізу та впорядкування інституціонального середовища формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; методи порівняння, групування – для аналізу функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України та для виділення можливостей розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України в контексті світового досвіду. Спеціальні наукові методи статистичного аналізу та статистичного групування — для ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів та визначення потенціалу їх розвитку у регіонах України. Методи індексного методу, моделювання - для виділення пріоритетів функціонування туристично-рекреаційних кластерів у стратегічному плануванні регіонального розвитку. Методи економіко-математичного моделювання – для опису напрямків формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів та особливостей забезпечення їх

функціональності з позицій сталого функціонування регіонів України). Зрештою, графічні методи - для наочного подання теоретичних, аналітичних і рекомендаційних положень.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові розробки вітчизняних та закордонних авторів, нормативно-правові акти України, норми міжнародного права, розпорядження Кабінету Міністрів України (зокрема, Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері, Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Стратегії розвитку туризму і курортів тощо).

Інформаційною основою аналітичних розрахунків слугували дані економічної статистики Державної служби статистики України, експрес-випуски Держстату, спеціальні дослідження та звіти британської аудиторсько-консалтингової компанії «Ernst & Young», Orange Business Services, IT-Enterprise, Cloud Big Data (IT Staffing & Recruiting) статистичні, управлінські та фінансові звіти підприємств Закарпатської області. У роботі використано низку експертних матеріалів ЗМІ, Департаменту економічного розвитку й торгівлі Закарпатської обласної державної адміністрації, а також - авторське дослідження кластера із використанням сервісів хмарних технологій Cloud Big Data.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна отриманих результатів і особистий внесок здобувача полягають у поглибленні теоретико-методологічних засад розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах, обґрунтуванні механізмів і напрямків їх формування.

Основні положення дисертації, що визначають її новизну й винесені на захист, полягають у такому:

уперше:

- розроблено підхід до впорядкування інституціональної структури кластера та форм організації спільної підприємницької діяльності в межах кластеру, що базуються на комплексі заходів з організації спільної діяльності багаторівневої системи інституцій в напрямку визначення рамкових умов набуття кластерами систематики, завершеності, визначеності та зміни спадкових характеристик, а також такі особливості взаємозв'язку, взаємодії інституцій, що дозволяють врівноважувати та коригувати інтереси бізнесу, регіону, спільну діяльність учасників;

- запропоновано методичні підходи до забезпечення життєспроможності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, з метою визначення режимів їх безпечного функціонування за допомогою економічної симуляції множинної гри з прогнозування коливання можливого економічного результату за різними сценаріями функціонування кластера та об'єднань учасників кластера у межах міст, сіл та селищ. Підхід дозволяє ідентифікувати такі результати спільної господарської діяльності, за яких збігаються інтереси всіх учасників кластера;

- розроблено інструментарій упорядкування відносин учасників кластера, за допомогою якого регіональні органи управління та Рада кластера реалізують множинний вплив на підсистеми туристично-рекреаційного кластера. Множинний вплив ґрунтується на логічно структурованому циклі відтворення постійної системи

функцій з продукування процесів ефективного розвитку та своєчасного реагування учасників кластеру на будь-які деструктивні впливи та явища одразу на двох рівнях – на рівні кластера та на рівні його учасників, чи їх об'єднань. Комплексне застосування інструментарію дасть змогу забезпечити спрямований перехід до нового, досконалішого якісного стану кластера;

удосконалено:

- теоретичний базис функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, як об'єктах територіально-орієнтованого інтеграційного регіонального розвитку. В основі концепту інтегрального регіонального розвитку лежить створення мережних структур, які виділяються за цілями та завданнями розвитку й орієнтовані на джерело отримання спільного доходу (яким є виробництво спільного туристичного продукту). Розвиток регіону на основі формування мережних структур, виявлення форм їх прояву та мети існування дозволить формалізувати особливості множинних впливів на учасників кластера (забезпечити суцільний або точковий вплив на галузеві чи міжгалузеві структури регіонів; агрегувати діяльність в одну систему, забезпечити перехід до надбання знань та конкурентоспроможних інноваційних продуктів та послуг);

- науковий підхід до формування регуляторного впливу регіональної ради та органів місцевого самоврядування, суб'єктів бізнесу на туристично-рекреаційні кластери, що полягає у впорядкуванні відносин його учасників (на основі декомпозиції цілей учасників кластера; систем відповідальності в кластері; добору контрольних показників, що визначають успішність розвитку кластера та його учасників; збору та аналізу інформації про результати розвитку кластерів); транслювання регуляторного впливу (в межах двох взаємопов'язаних підсистем – кластерної адміністративної підсистеми; адміністративних підсистем учасників кластера, які, на відміну від загальноприйнятої практики, дозволяють впливати на інтегровані зусилля учасників кластера та при цьому зберегти цілісність міжкластерних зв'язків);

- методичний підхід до дослідження економічної діяльності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, в основі якого лежать: концепція розвитку кластера (ґрунтується на ризикоорієнтованому забезпеченні життєспроможності учасників кластера, орієнтованому на мінімізацію коливань їх доходів і адаптовану до типу територій – підходи до збалансування інтересів регіону, кластера та його учасників за допомогою Збалансованої Системи Показників); теорії гри та теорії балансування навантаження на виробничі системи учасників кластера. Комплексне застосування означених концептів дає змогу з'ясувати здатність туристично-рекреаційного кластеру до динамічного, збалансованого розвитку в межах реалізації прагнення до забезпечення економічної єдності його учасників; визначити небезпеку втрати ресурсів, неотримання прибутку, що може призвести до ланцюгового розповсюдження кризового явища в кластері, продукованого дією негативного фактору;

- науковий підхід до ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, на основі методу виділення головних компонентів. Застосування цього методу дає змогу детермінувати чинники розвитку кластера, визначальні у продукуванні синергетичного ефекту. Множинність чинників набуває ознак

математичної сингулярності даних (оскільки наявні прагнення до постійного врахування нових спостережень за змінами чинників розвитку, кожна зміна набуває різних лінійних залежностей з іншими). Підхід на основі головних компонентів, на відміну від наявних підходів до визначення туристично-рекреаційних кластерів, знижує математичну сингулярність даних (останні пропонується визначати за пояснювальними змінними (регресорами) залежностей за чинниками розвитку);

дісталиподальшого розвитку:

- понятійний апарат теорії регіонального розвитку та теорії кластерного розвитку, зокрема - в частині уточнення поняття «інтеграційних структур». Так, в ньому, на відміну від наявних підходів, узгоджено та поєднано такі параметричні властивості: мета, форма, характер багаторівневого об'єднання учасників; в частині уточнення форми мережної структури функціонування туристично-рекреаційних кластерів, відмінність якої від усталених підходів полягає в тому, що акцент робиться на фізичних і віртуальних мережах кластера, здатних до масштабування; в частині уточнення принципу організаційної регламентації розвитку туристично-рекреаційних кластерів, в якому, на відміну від наявного, узгоджено та поєднано такі регламентаційні структури як: внутрішні організаційні регламенти та системи трансляції регуляторного впливу у середовищі «хмарної» структури відповідальності за регіонами. Це дало змогу встановити взаємозв'язок, субординацію категорій, сформувати теоретичний базис для поглиблення теоретико-методологічних засад формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах;

- ідентифікація ознак і специфічних рис, притаманних інтеграційній моделі розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах (в частині з'ясування її переваг та недоліків, залежно від домінуючих типів інтеграційних структур). Це дало змогу виділити категорію інтеграційної моделі розвитку в окремий напрямок дослідження;

- систематизація чинників впливу на розвиток туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, яка, на відміну від наявних підходів, враховує характер сильних, слабких, нейтральних сторін зовнішнього та внутрішнього середовища, дозволяє дати наукове обґрунтування пріоритетам функціонування кластера в стратегічному плануванні відповідно до цілей регіонального розвитку;

- науково-практичні рекомендації щодо імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України у частині забезпечення організаційної стійкості та ритмічного процесу реалізації туристичного продукту), фінансової стійкості (за напрямками прибутковості, кредитоспроможності та платоспроможності). В якості елементів імплементації пріоритетів сталого розвитку використано розрахунки запасу фінансової міцності, гарантованої прибутковості учасників кластера, матрицю окреслення форм платоспроможності учасників кластера, тригерну систему оптимізації вартості майна учасників кластера, технологічний контроль якості туристичного продукту за діаграмою Ісікави. Комплексне використання алгоритмів дозволяє збалансувати процеси розвитку учасників із розвитком кластера та регіону, суттєво мінімізувати вплив загроз на розвиток кластера.

Практичне значення роботи та пропозиції щодо використання одержаних результатів полягає у розробленні науково-прикладних положень та рекомендацій щодо аналізу та регулювання процесів розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; дослідження характеру їх економічної діяльності; нівелювання ризиків, що виникають за цих умов; ідентифікування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах. Отримані результати реалізовано у практиці регулювання, як на державному, регіональному, місцевому рівнях, так і на рівні учасників кластеру. Найважливішими серед них є пропозиції, використані: *на державному рівні*, зокрема - Радою підприємців при Кабінеті Міністрів України (довідка № 1 від 08.06.2021) та ГО «Всеукраїнська агенція сталого розвитку та інвестицій» (довідка від 02.06.2020) при визначенні потенційних об'єктів інтеграційного регіонального розвитку сфери туризму і рекреації; *на регіональному та місцевому рівнях*, зокрема *Управлінням економічного розвитку міста Ужгородської міської ради (відділ зовнішньоекономічних зв'язків, інвестицій та туризму)* при розробці «Плану дій реалізації Стратегії розвитку міста Ужгород-2030» на етап 2019-2021 рр.» (довідка №1.05-01/184 від 05.06.20), *у діяльності відділу економіки Мукачівської міської ради* у розробленні державної політики у сфері економічного і соціального розвитку Мукачівської міської об'єднаної територіальної громади та державної політики у сфері внутрішньої торгівлі, ресторанного господарства і побутових послуг, сприяння розвитку туристичної галузі, внутрішнього та міжнародного туризму Мукачівської міської об'єднаної територіальної громади (довідка №34/08 від 03.06.2020), *у діяльності управління туризму та курортів департаменту економічного розвитку і торгівлі Закарпатської обласної державної адміністрації* для розроблення проєкту Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 рр. та плану заходів з її реалізації (довідка №04/290 від 06.03.2020 р.), *у діяльності департаменту регіонального розвитку Черкаської обласної державної адміністрації* для відпрацювання дієвої структури допомоги малим містам, селищам та об'єднаним територіальним громадам (довідка № 485/06-02-18 від 11.06.2020 р.); *на рівні учасників кластеру*, зокрема ПП КРОК (оздоровчим комплексом «Білочка», ГРК «Інтурист», м. Мукачево) та ТА «Точка Продажу гарячих турів» (м. Мукачево) (довідка № 6 від 09.06.2020) для інтеграції в туристично-рекреаційний кластер «Квітка Карпат» (довідка № 1 від 09.06.2020). Окрім цього, розробки, запропоновані в дисертації, використані при підготовці науково-методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету (довідка № 807 від 04.06.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним, завершеним дослідженням. Наведені в роботі наукові та практичні розробки, висновки, рекомендації, винесені на захист, одержані автором самостійно. Вони базуються на результатах дослідження моделі формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів на макро-, мезо- і макрорівнях та алгоритмах забезпечення функціональності в контексті сталого функціонування регіонів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертації розглянуто та схвалено на низці міжнародних і всеукраїнських науково-практичних та науково-методичних конференцій, конгресів і семінарів. Серед них

такі: «Актуальні питання соціально-економічного розвитку держави, регіону та підприємства» (Львів, 2015 р.), «The global systemic crisis: new milestone in development or an impasse?» (Давос, Швейцарія, 2015 р.), «Economics, science, education: integration and synergy» (Братислава, Словаччина, 2016), «Economics, management, low: realities and perspectives» (Париж, Франція, 2016), «Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2017), «Стабільність національної економіки: проблеми та шляхи забезпечення» (Дніпро, 2017), «Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2018), «Туризм і рекреація: наука, освіта, практика» (Мукачево, 2019), «Підприємництво, бухгалтерський облік та фінанси: національні особливості та світові тенденції» (Київ, 2017), «Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції» (Черкаси, 2020), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2020), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2021), «Фінансове регулювання зрушень в економіці України» (Мукачево, 2021).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 56 наукових працях, загальним обсягом 28,4 д.а., з них: 3 колективні монографії, 27 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях (зокрема 17 статей у виданнях, включених до наукометричних баз, в т.ч., 12 одноосібних), 7 статей в іноземних періодичних виданнях, в т.ч. 3 одноосібних, 3 статті в інших виданнях. Особисто автору належить 25,59 д.а.

Структура і обсяг роботи: Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 546 сторінки, із яких 386 сторінки – основний текст. Дисертація містить 68 таблиць, 49 рисунків. Список використаних джерел включає в себе 514 найменувань, додатки на 67 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; відображено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, їх апробацію та особистий внесок здобувача

У першому розділі **«Концептуальні засади формування і розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах»** окреслено інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації у фокусі переваг та перспектив для регіонів, поглиблено понятійно-термінологічний апарат дослідження туристично-рекреаційних кластерів на регіональному рівні; здійснено впорядкування інституціональної структури кластеру та форм організації спільної підприємницької діяльності в межах кластеру.

Окреслено інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації у регіонах, орієнтовану на збалансований розвиток систем на територіальному рівні.

Модель ґрунтується на мережних структурах, які є формою організації колективних зусиль, заснованих на взаємодії її учасників та за поєднання таких параметричних властивостей, як єдина мета, форма, характер багаторівневого об'єднання учасників.

Мережні структури формуються за різними формами об'єднання підприємницьких, науково-дослідних, освітніх структур, регіональних структур влади, які співпрацюють у сфері туризму і рекреації та набувають різного характеру (або сукупності стійких особливостей об'єднань), зокрема:

1) горизонтально-інтегрованого (сформованого шляхом придбання фірмою або взяттям під контроль ряду підприємств-конкурентів). Надмірний розвиток таких структур призводить до надмірної монополізації в галузі;

2) вертикально-інтегрованого (сформованого шляхом об'єднання у вертикальний ланцюжок різних суб'єктів – комбінатів, холдингів, інтегрованих корпорацій). Надмірний розвиток таких структур призводить до зниження виробничої гнучкості підприємств; обмежує вибір постачальників; створює проблеми у балансуванні потужностей ланцюжка створення вартості;

3) конгломератна-інтегрованого (сформованого шляхом об'єднання малих та середніх суб'єктів бізнесу сфери туризму і рекреації та інших сфер діяльності, шляхом їх поглинення великою компанією). Надмірний розвиток таких структур призводить до експорту капіталу з регіонів до країни, у якій розташована штаб-квартира конгломерату;

4) багаторівневого характеру (сформованого шляхом добровільного об'єднання підприємницьких та інших структур у кластери, в яких всі суб'єкти зберігають свою незалежність і співпрацюють за принципом економічної та соціальної вигоди).

Відповідно до наведених особливостей, звертається увага на те, що елементи інтеграційної моделі розвитку сфери туризму і рекреації мають різну ефективність.

Найбільш ефективний характер має об'єднання підприємницьких, науково-дослідних, освітніх структур, регіональних структур влади.

Таке об'єднання має багаторівневий характер і забезпечує формування кластерів.

Слід зазначити важливість розгляду регіону, як частини території (варіативної за своїми розмірами), що виділяється за цілями та завданнями розвитку, та основою якої є формування адекватного регуляторного впливу, спрямованого на використання обмежених ресурсів цієї території та міжрегіональних зв'язків.

Цільова спрямованість підвищення ефективності використання обмежених ресурсів територій забезпечується розвитком різних сфер діяльності, однак перевага має надаватися тим, що створюють значний мультиплікативний ефект в економіці регіонів.

Світова практика довела, що до таких сфер економічної діяльності слід відносити туризм і рекреацію.

У роботі визначено наступні основні риси кластерного підходу, що формують переваги та перспективи розвитку сфери туризму і рекреації в регіонах, зокрема ті, що:

1) дають змогу бізнесу об'єднатися, використовуючи інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації багаторівневого характеру із об'єднаннями

учасників, що орієнтовані на джерело спільного доходу (яким є спільний туристичний продукт);

2) дозволяють реалізувати суцільний або точковий вплив на галузеві чи міжгалузеві структури регіонів;

3) дозволяють агрегувати діяльність суб'єктів різних сфер діяльності в єдину систему;

4) дозволяють забезпечити перехід до виробництва знань та конкурентоспроможного туристичного продукту.

Інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації конкретизовано як таку, що вирізняється наступними процесами:

1) підтримка та стимулювання розвитку взаємодій між суб'єктами сфери туризму і рекреації багаторівневого характеру;

2) стимулювання інноваційної активності;

3) специфічність прояву процесів інтеграції підприємницьких та інших структур у регіонах (полягає в об'єднанні ресурсів, компетенції, можливостей на основі спільних економічних та соціальних інтересів);

4) підвищення складності в регулюванні розвитку регіону у зв'язку з потребою збалансування інтересів територіальної одиниці та об'єднань підприємницьких та інших структур.

Що більше таких структур, тим складніше органам обласної влади, місцевого самоврядування впорядкувати взаємодії з учасниками таких об'єднань.

На основі систематизації та аналізу підходів до поняття кластер: поглиблено сутнісне розуміння поняття «туристично-рекреаційний кластер»; з'ясовано специфіку їх функціонування та розвитку у регіонах.

Туристично-рекреаційний кластер розглядається як добровільне, обмежене територіальними рамками об'єднання широкого кола учасників (суб'єктів бізнесу, органів регіональної та місцевої влади, органів місцевого самоврядування, освіти та науки, інституцій стимулювання регіонального розвитку тощо) з метою підвищення конкурентоздатності туристичного продукту, що спільно виробляється суб'єктами бізнесу, конкурентоспроможності територій тощо.

Доведено, що наявна щільна структурна зв'язність надає його учасникам перевагу над конкурентами, які діють ізольовано.

Елементи кластеру пов'язані між собою єдиною системою тісних структурних взаємодій.

У межах дослідження туристично-рекреаційні кластери класифіковано наступним чином:

1) за ознакою географічного розташування, яка передбачає наявність систем тісних структурних взаємодій учасників, розташованих у межах: окремого населеного пункту; різних регіонів країни (тобто, національні або державні взаємодії); регіонів сусідніх країн (транскордонні взаємодії); різних країн (міжнародні взаємодії);

2) за ознакою взаємодії, що передбачає виділення типів кластерів в залежності від специфіки взаємодій із: індивідуальними покупцями, постачальниками

(вертикальні); іншими суб'єктами господарювання (горизонтальні); змішаних (таких, що поєднують вертикальні та горизонтальні відносини);

3) за ознакою етапу розвитку (життєвого циклу), яка передбачає виділення кластерів: в стадії виникнення (протокластер); в стадії розвитку; в стадії зрілості; в стадії трансформації;

4) за ознакою спеціалізації, яка передбачає виділення типів кластерів: санаторно-курортних; розважальних; спортивних тощо.

Здійснено аналіз інституціонального середовища формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах.

Аналіз ґрунтується на багаторівневому наборі інституцій, які визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів кластера.

Інституції (як суб'єкти, що здійснюють діяльність у кластері або які реалізують активності, спрямовані на регулювання дій таких суб'єктів) функціонують як конкретний комплекс установ та їх мереж, що впорядковуються за змістом заходів з організації спільної діяльності та за специфікою економічної взаємодії (табл. 1).

Таблиця 1

Форми реалізації спільної підприємницької діяльності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах

Інституції	Суб'єкти	Специфіка економічної взаємодії
Прості форми реалізації спільної підприємницької діяльності		
підприємства, корпорації	державні та муніципальні унітарні, державні й за державною участю підприємства, корпорації, транснаціональні корпорації	використання конкурентних переваг території, сегментів ринку
регіонального розвитку спільної підприємницької діяльності	громадська організація, представники бізнесу та органи влади, органи місцевого самоврядування	становлення сприятливого інвестиційного клімату
територіальні громади	сільські, селищні, міські ради, обрані об'єднаною територіальною громадою	представництво інтересів учасників кластера, села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради тощо
Складні форми реалізації спільної підприємницької діяльності		
мережі проєктів державно-приватного партнерства	держава /територіальні громади, приватний бізнес	об'єднання ресурсів суб'єктів, розподіл ризиків, відповідальності та прибутків
мережі вільних економічних зон	учасники кластерів, Рада кластеру та органи місцевого самоврядування, органи господарського розвитку і управління спеціальної (вільної) економічної зони	залучення іноземних інвестицій; активізація, спільно з іноземними інвесторами, підприємницької діяльності для виробництва якісного туристичного продукту тощо
мережі розвитку та підтримки бізнес проєктів	технопарки, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори,	забезпечення доступу учасників до інноваційної, транспортно-логістичної та іншої інфраструктури
інформаційно-туристичні мережі	туристично-інформаційні центри	надання туристам комплексної туристичної інформації про кластер, про внутрішні екскурсійні маршрути; про спеціальні пропозиції учасників кластеру тощо
мережі з розвитку субконтрактних відносин	територіальні центри субконтракції, контрактори (замовники), субконтрактор (виконавець)	розвиток міжнародного туризму; стимулювання інноваційної діяльності у межах кооперації з іноземними суб'єктами господарської діяльності тощо.

Джерело: сформовано автором

За результатами впорядкування інституціональної структури кластера та форм організації спільної підприємницької діяльності в межах кластеру виділено багаторівневу систему інституцій, що визначає рамкові умови набуття кластерами: систематики; завершеності; визначеності та зміни спадкових характеристик.

Ці умови визначають домовленість представників освітніх, наукових установ, бізнесу, органів регіональної, місцевої влади та інших про формат майбутньої співпраці.

У другому розділі **«Методологічний базис формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах»** досліджено теоретичну платформу формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; розроблено системний підхід до створення та ідентифікації передумов формування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; розглянуто принципи, методи і форми регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; також обґрунтовано напрями проектування циклу регулювання туристично-рекреаційних кластерів на основі впровадження Збалансованої Системи Показників (далі – ЗСП).

Аналіз теоретичної платформи розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах (серед яких – теорії систем балансових співвідношень Г. К. Броншпака та С.І.Чернишова, сталого розвитку В. Вернадського, саморозвитку регіонів П. Ромера, «центр-периферія» Дж.Фрідмана, кумулятивного зростання Г. Мюрдаля) дав змогу запропонувати теоретико-прикладне розуміння характеру їх економічної діяльності як утворень, що потребують захисту від збоїв у розвитку та функціонуванні.

Авторська платформа побудована на основі теорії систем збалансованих співвідношень.

Потреба в захисті від таких збоїв зумовлена тим, що щільний взаємозв'язок розвитку та функціонуванні учасників формує таке внутрішнє середовище туристично-рекреаційного кластера, в якому наявне джерело спільного доходу (яким є виробництво спільного туристичного продукту), а відтак - завжди наявна небезпека втрати ресурсів або недоотримання доходів кожним з учасників.

Це здатне призвести до: нестабільних умов господарювання; ланцюгового розповсюдження кризового явища в кластері, зумовленого дією негативного фактору (банкрутства учасника кластеру, його відмовою або неможливістю виконання договірних зобов'язань тощо).

Доведено, що діяльність туристично-рекреаційних кластерів у регіонах слід розглядати через процеси об'єднання зусиль учасників з виробництва спільного туристичного продукту, пов'язані із подоланням невизначеності у ситуаціях неминучого вибору між значною кількістю варіантів розвитку.

Захист від збоїв має забезпечуватися шляхом ефективної організації економічної діяльності.

На основі системного підходу до створення та ідентифікації передумов формування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах розроблено організаційні засади формування туристично-рекреаційного кластеру, які спрямовані на виникнення нового, поступального процесу переходу від простих до мережних структур, від простого до множинного характеру взаємодій (рис. 1).

Рис. 1. Організаційні засади формування туристично-рекреаційного кластера в регіоні

Джерело: розроблено автором.

Створення туристично-рекреаційного кластера потребує: оцінки потенціалу його розвитку в регіонах; ідентифікації наявності/можливості його утворення. Методичний підхід до ідентифікації туристично-рекреаційного кластера представлено на рис. 2.

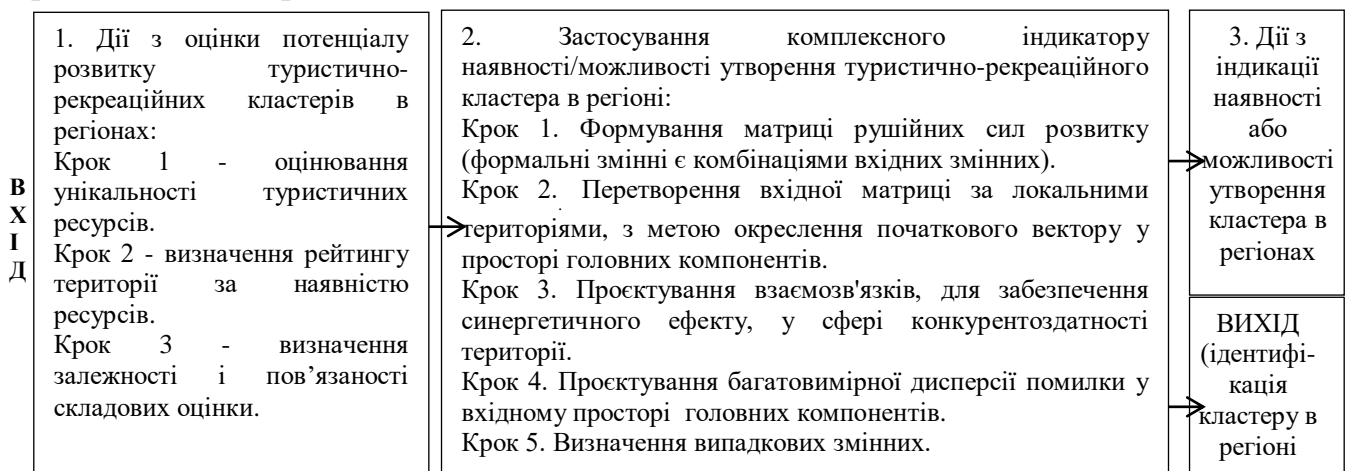

Рис. 2. Методичний підхід до ідентифікації туристично-рекреаційного кластера в регіоні

Джерело: розроблено автором.

Розгляд сукупності принципів, методів, форм регулювання туристично-рекреаційного кластера в регіонах може розглядатися як реальний вплив на діяльність його учасників та їх територіальних об'єднань у кластері (у межах міст, сіл, селищ).

Вплив визначений через систематизовану сукупності кроків регулювання розвитку кластера (рис. 3) спонукає їх до реалізації намічених цілей.

<p>1. Забезпечення життєспроможності туристично-рекреаційного кластера: Крок 1 - тестування ймовірностей виникнення збоїв у функціонуванні та розвитку туристично-рекреаційного кластера із наявним джерелом спільного доходу. Блок 1 - визначення засобів тестування безпечності стану кластера, його учасників, елементів його мереж. Блок 2 - визначення тестових індикаторів (розрахунок величини ризику коливання можливого економічного результату). Крок 2 – визначення безпечного режиму функціонування (мета - не допустити «ефекту доміно»).</p>	<p>2. Регулювання процесу досягнення цілей розвитку туристично-рекреаційного кластера: Крок 1 – добір балансувальних індикаторів; Крок 2 - визначення, декомпозиція та загальне балансування цілей. Крок 3 - формування інфраструктури відповідальності. Крок 4 - добір контрольних показників. Крок 5 - збір та аналіз інформації про результати. Крок 6 - добір балансувальних інструментів.</p>	<p>3. Забезпечення розвитку учасників туристично-рекреаційного кластера: Крок 1 - планування програми дій учасників з виробництва туристичного продукту, яка визначить пріоритетні напрямки розвитку, цілі, розподіл дефіцитних ресурсів (на основі збалансування цілей кластера). Крок 2 – добір прийомів і способів планування. Основним прийомом планування є формування інтегрованих стратегічних карток та перспективних планів. Крок 3 - інструментально-часовий зріз управління процесом каскадування на основі стратегічних карток та системи перспективних планів.</p>
---	---	--

Рис. 3. Концепція регулювання розвитку туристично-рекреаційного кластера в регіоні

Джерело: розроблено автором.

Запропонована концепція регулювання розвитку туристично-рекреаційного кластера в регіоні містить наступні складові елементи: цілеутворення (процес окреслення цілей діяльності кластера), організація діяльності, регулювання поведінки та діяльності учасників кластера, інформаційний обмін.

Регулювання розвитку кластера – це впорядкування відносин між його учасниками, орієнтоване на:

- забезпечення життєспроможності (потреба, що зумовлена поглядом на кластер як на систему);
- регулювання процесу досягнення цілей кластера та його учасників;
- регулювання індивідуального розвитку учасників (за допомогою координування цілей з боку органу регулювання діяльності кластера).

Ця концепція має ґрунтуватися на методі балансування; визначення та декомпозиції цілей.

Сукупність кроків балансування цілей туристично-рекреаційного кластера на основі ЗСП для впорядкування відносин його учасників виділено на рис. 4.

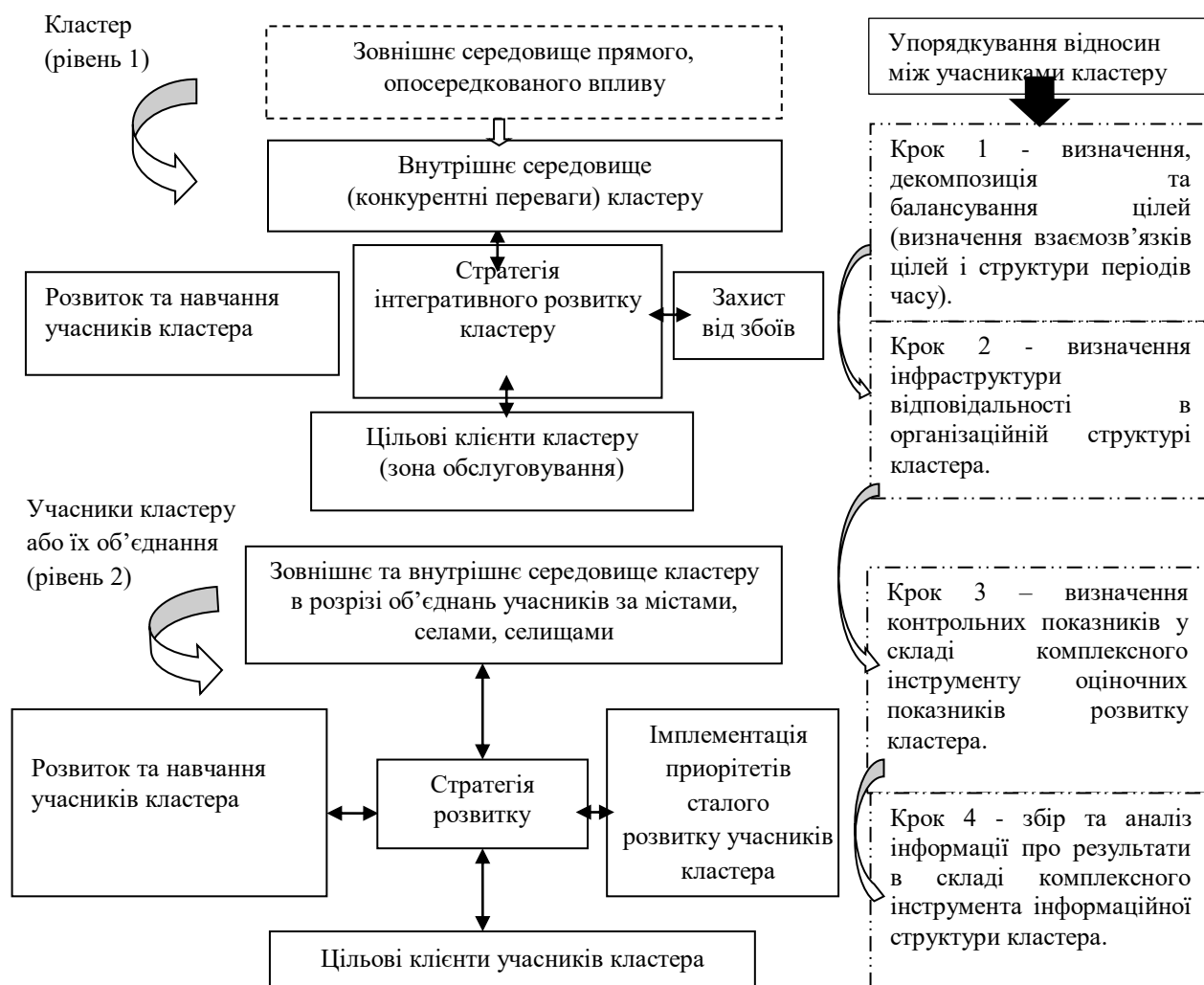

Рис. 4. Сукупність кроків балансування цілей туристично-рекреаційного класстеру для впорядкування відносин його учасників

Джерело: розроблено автором.

Цілі учасників класстеру досить різноманітні: для суб'єктів бізнесу вони полягають у максимальному збільшенні особистого прибутку; для освітніх та наукових установ - у формуванні цінностей, необхідних для успішної реалізації компетентностей громадян, здатних забезпечити самостійну, ініціативну, систематичну діяльність для досягнення їх економічних і соціальних інтересів; для органів місцевого самоврядування - це розв'язання проблем соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Забезпечення функціонування та розвитку туристично-рекреаційних класстерів потребує наступного: балансувальних індикаторів, які демонструють операційні результати діяльності учасників і загальний прогрес досягнення цілей або системи взаємопов'язаних показників; балансувальних інструментів регулювання розвитку класстеру; системної форми опису діяльності класстеру.

Регулювання розвитку учасників класстеру доцільно виконувати шляхом стратегічного планування, трансляції цілей, завдань діяльності у дворівневій ЗСП, що реалізує концепцію розвитку за цілями.

Перший, ієрархічний, рівень ЗСП має узагальнювати такі складові: зовнішнє середовище, розвиток та навчання учасників кластера, цільові клієнти кластеру, захист від збоїв.

Другий рівень буде містити такі складові: внутрішнє та зовнішнє середовище; розвиток на навчання працівників учасників кластера або їх об'єднань; цільові клієнти учасників кластера та їх об'єднань; забезпечення сталого функціонування у межах кластеру.

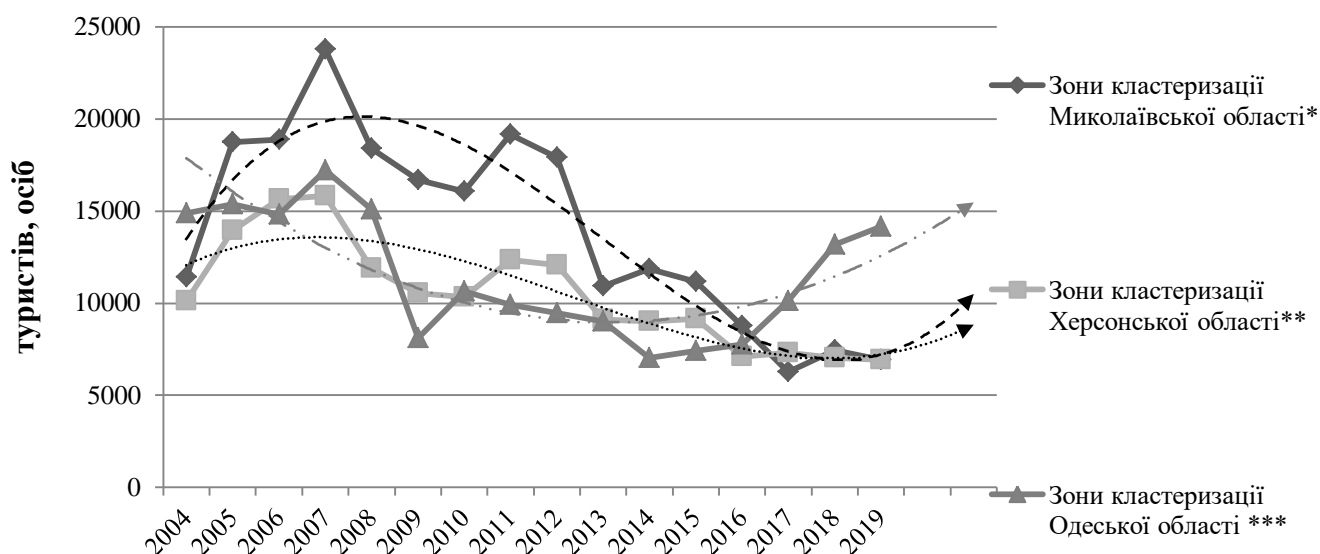
Для формування основи для відокремлення процесів розвитку серед інших змін у системи, необхідна база балансування, яка формується за допомогою складових стратегії інтегративного розвитку кластера, стратегії розвитку його учасників або об'єднань учасників за містами, селами, селищами.

У третьому розділі **«Аналіз функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України та можливості їх розвитку в контексті світового досвіду»** здійснено аналіз загальних трендів розвитку сфери туризму і рекреації в регіонах України, практики створення, ідентифікації та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України; досвіду формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах з метою адаптації найкращих практик до вітчизняних реалій.

Загальні тренди у розвитку сфери туризму і рекреації у регіонах України визначено за аналізом параметрів господарських суб'єктів, які беруть участь у виробництві туристичного продукту. До таких суб'єктів можна віднести тих, що забезпечують наступне: розміщення туристів (у санаторіях, пансіонатах з лікуванням, оздоровчих, туристичних базах, готелях тощо); транспортні перевезення на екскурсійних маршрутах; реалізацію туристичних продуктів, створення комплексів послуг, які надаються туристам під час подорожі; харчування тощо. Аналіз розвитку сфери туризму і рекреації виявляє потребу у: поліпшенні становища з розміщенням туристів (тут потрібно відзначити необхідність збільшення кількості та місткості закладів розміщення, збільшення кількості номерів люкс, напівлюкс, апартаментів у готелях, прискорення переходу засобів розміщення із державного до відомчого або приватного управління); збільшенні кількості суб'єктів, що зупиняють зниження попиту на туристичні продукти, полегшать процес їх просування (зокрема, тих, що організують та забезпечують створення туристичного продукту).

Для покращення ситуації, органи виконавчої влади, місцевого самоврядування мають застосовувати механізми активізації розвитку сфери туризму і рекреації, серед яких - кластерна еволюція сфери. Аналіз створення, ідентифікації та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в Україні дозволив констатувати, що у вітчизняній сфері туризму і рекреації вони не є розвиненою формою співробітництва зацікавлених суб'єктів і мають низьку ефективність. Серед наявних вітчизняних кластерів можна виділити: кластери сільського туризму «Оберіг», «ЕКОТУР», «Кам'янець», транскордонний туристичний кластер «Дніпро»; міжрегіональний кластер пізнавального туризму «Південне туристичне кільце». Фактично ефективність кластерів за доходом від реалізації туристичного продукту є низькою, не відбувається зростання середньої різниці доходів учасників кластера у

порівнянні з некластерізованими. Це обумовлено тим, що в ряді кластерів відсутній приріст обсягів туристичного потоку. Характерним прикладом є кластер «Південне туристичне кільце» (рис. 5), який на сьогодні, не забезпечив розвиток туристичної сфери малих міст України. Різниця доходів від надання послуг учасників кластера «Південне туристичне кільце» та некластерізованих відсутня.

*Міста Вознесенськ, Первомайськ, Нова Одеса та найближчі райони Миколаївської області.

** Гола Пристань, Цюрупинськ та найближчі райони Херсонської області.

***Южне, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Іллічівськ та найближчі райони Одеської області.

Рис. 5. Кількість туристів обслужених суб'єктами туристичної діяльності кластера «Південне туристичне кільце», 2004-2019, осіб.

Джерело: побудовано автором.

Також в регіонах України функціонують кластери, де зростання кількості туристів, що обслуговуються суб'єктами туристичної діяльності, наявний, однак не позначається на динаміці туристичного потоку у регіоні. Характерним прикладом є кластер «Оберіг» (рис. 6), розвиток якого позитивно вплинув на смт. Гриців. За 2005-2019 рр. кількість учасників кластера збільшилася на 30 %. За період з 2010-2019 рр. спостерігалися: збільшення кількості робочих місць створених у кластері; збільшення кількості агросадиб; зростання за більшістю інших показників розвитку кластеру. В якості позитивної тенденції можна відзначити значне збільшення доходу від реалізації туристичного продукту внаслідок приросту туристичного потоку в кластері та зростання середньої різниці доходів від надання послуг учасників кластера (по смт. Гриців) та некластерізованих, яка на кінець 2019 р. досягла 15%. Разом з тим, процеси створення кластерів у Хмельницькій області знаходяться на початковій стадії та не набули значного розповсюдження.

На цей час в регіонах України є значна кількість проєктних ініціатив щодо створення туристично-рекреаційних кластерів (у межах Соціального проєкту «Туристичні кластери 300+»), серед яких: «Фрумушика-нова» (екопарк Фрумушика, Одеська обл.); «Коблево» (курорт Коблево, Березанського та Очаківського районів Миколаївської обл.); «Медвино» (Іванківський р-н, Київська обл.); «Диканька цілий рік» (Полтавська обл.) тощо.

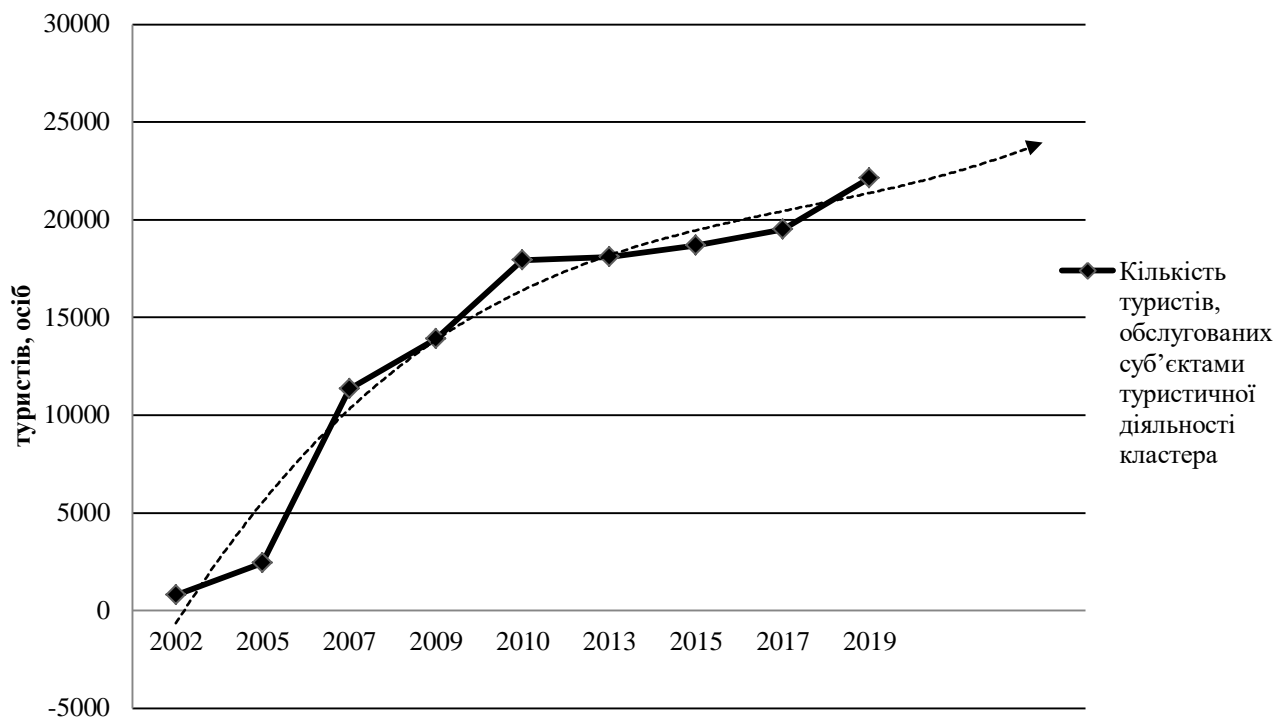

Рис. 6. Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності кластера сільського туризму «Оберіг», 2004-2019, осіб.

Джерело: побудовано автором.

Проте більшість ініціатив перебувають лише на початковій стадії або заморожені, що обумовлено наступним: відсутністю чіткого механізму взаємовідносин між державою та бізнесом, що дозволило б об'єднати ресурси обох партнерів та забезпечити розподіл ризиків, відповідальності та прибутків у межах взаємної, довгострокової співпраці; відсутністю державної підтримки для учасників бізнесу, обмеженістю співпраці зі суб'єктами бізнесу у сфері розвідки та функціонування кластера; відсутністю належного регулювання розвитку та не розробленістю документів з планування кластерів.

Оцінка потенціалу розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України здійснена за наявності ресурсів (водних; фіто-лікувальних і лісових ресурсів (ФЛР); ресурсів природно-заповідного фонду (ПЗФ); за комфортністю регіонів щодо лікування та відпочинку (КТ); наявності культурно-історичних ресурсів (ІКР); пропускною спроможністю інфраструктурних об'єктів (ПП)) та можливостями їх використання для розвитку туристично-рекреаційних кластерів.

Результати оцінювання дали змогу виділити території, найбільш придатні для розвитку туристично-рекреаційних кластерів, а також - окреслити напрями розвитку ресурсів, необхідні для підвищення можливостей їх використання для розвитку таких кластерів в регіонах України (рис. 7).

Максимальну привабливість для туристів і найвищий потенціал розвитку туристично-рекреаційних кластерів мають місто Київ, а також - Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Київська області.

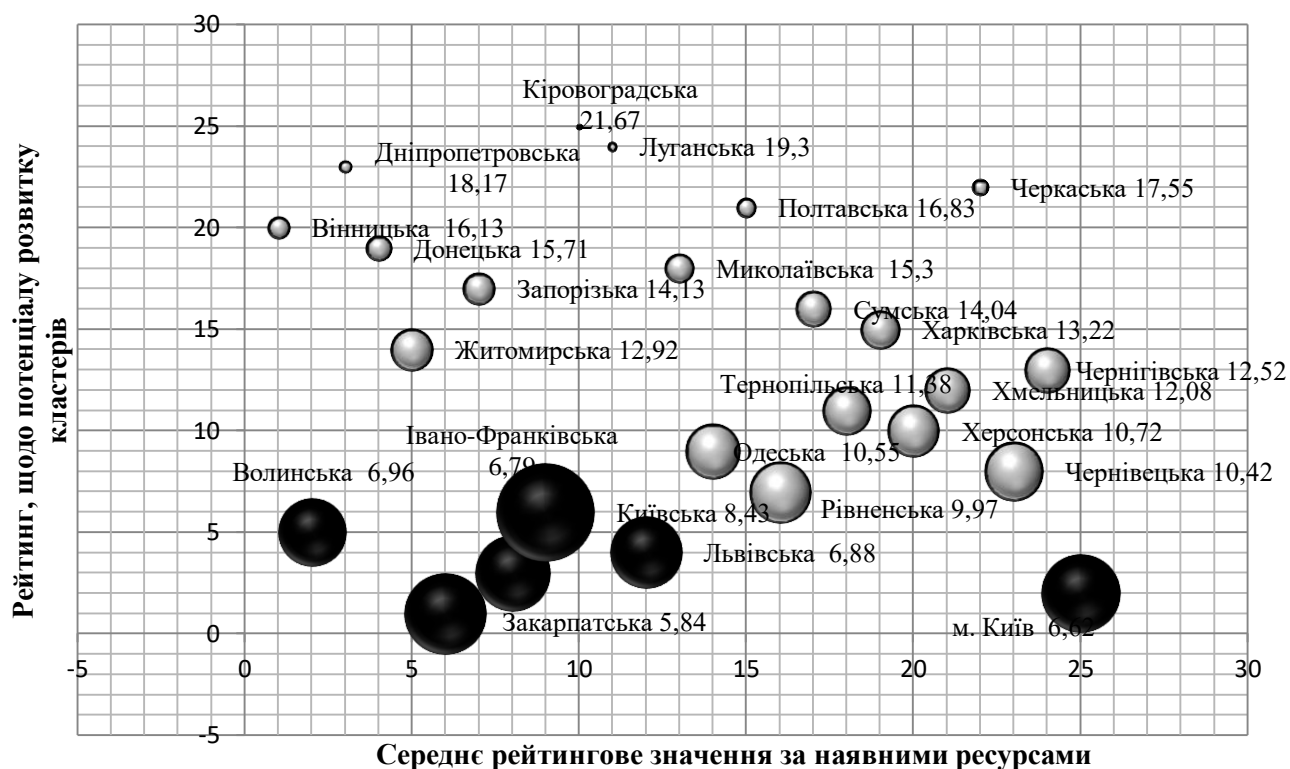

Рис. 7. Ранжування потенціалу розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України

Джерело: побудовано автором.

Для безпосереднього синтезу процесів формування туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України слід враховувати, що їх потенціал не просто пов'язаний з наявними ресурсами регіону. Також важливо окреслити напрямки їх розвитку в регіонах України (табл. 2).

Розвиток потенціалу туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України має забезпечуватися на основі наступного: підписання концесій нетипових та інших об'єктів; підвищення розміру санкцій за незаконні рубки; ліквідації захаращеності та забруднення лісів; виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду; захисту від руйнації пам'яток історії, археології, містобудування, архітектури, монументального мистецтва; підвищення завантаженості готелів та інших засобів розміщення туристів.

В країнах Перської затоки, ЄС та в США розвиток економіки визнано одним з пріоритетних механізмів підвищення конкурентоспроможності бізнесу та частиною програм підвищення конкурентоздатності національних та регіональних економік.

У країнах ЄС і в США наявна значна кількість природних туристично-рекреаційних кластерів, що стрімко розвиваються (кластери «Долини Ецталь», «Салінунтінські терми» тощо).

У країнах Перської затоки наявна значна кількість штучних туристично-рекреаційних кластерів, що стрімко розвиваються (кластери «Маскат», «Вахіба» тощо).

Результати дають змогу відзначити доцільність розробки єдиної державної програми кластеризації економіки України, такої, що ґрунтується на практиках керованого розвитку туристично-рекреаційних кластерів, адаптованих до вітчизняних реалій.

Напрями розвитку потенціалу туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України

Області та м. Київ	Рейтинг за наявними ресурсами						Напрямки розвитку*
	ІКР	ПЗФ	ФЛР	ВР	КТ	ПП	
Вінницька	7	21	14	10,75	25,0	19	1,2,3,5,
Волинська	4	7	6	8,75	1,0	15	4,5
Дніпропетровська	20	24	22	11	25,0	7	2,3
Донецька	24	13	20	15,75	11,0	10,5	1,2,3
Житомирська	17	16	5	16	2,0	21,5	1,2,3,6
Закарпатська	10	3	1	13,25	3,3	4,5	1,4,5
Запорізька	25	8	25	13,5	8,3	5	1,4
Івано-Франківська	9	5	2	11,25	6,0	7,5	4,5
Київська	13	6	10	7,75	4,3	9,5	4,5
Кіровоградська	23	25	19	15,5	25,0	22,5	1,3,6
Луганська	22	23	7	13,8	25,0	25	1,3,6
Львівська	2	11	7	9,75	9,0	2,5	4,5
Миколаївська	21	15	24	18,3	4,0	9,5	1,2,3
Одеська	14	10	21	11,8	4,0	2,5	2,4
Полтавська	16	20	18	6,5	25,0	15,5	3,6
Рівненська	9	12	4	11,5	3,3	20	4,5,6
Сумська	11	17	11	16,25	6,0	23	1,2,3
Тернопільська	6	14	13	16,5	4,3	14,5	1,2,5
Харківська	15	22	16	10	5,3	11	3,5
Херсонська	19	4	23	8	1,3	9	2
Хмельницька	3	2	15	11	25,0	16,5	4,5,6
Черкаська	18	19	12	15,3	25,0	16	1,2,3,6
Чернівецька	12	9	8	16,5	3,0	14	1,2,4,5
Чернігівська	5	18	9	14,8	5,3	23	3,5,6
м. Київ	1	1	3	22	11,7	1	1,4,5

Примітка / * Напрямки розвитку потенціалу: (1) розвиток штучних водних зон і об'єктів; (2) збереження лісових територій; (3) виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду; (5) збереження пам'яток археології, містобудування, архітектури та монументального мистецтва; (6) стимулювання зростання кількості місць у готелях та аналогічних засобах розміщення; (7) розвиток туристично-рекреаційних кластерів

Джерело: побудовано автором.

З погляду адаптації досвіду створення, ідентифікації та розвитку туристично-рекреаційних кластерів найбільш перспективними є практики керованого розвитку, що забезпечують наступне:

1) здатність підтримувати системний розвиток або синергетичну взаємодію, яка власне не дає переваг і не накладає зобов'язань, пов'язаних з вибором контрагентів, а його учасники не обговорюють питання купівлі-продажу. В Україні, де кластерна політика у сфері рекреації та туризму та стандарти створення, ідентифікації та розвитку відсутні, доцільно запровадити адаптацію усталеної практики співпраці з урахуванням орієнтації на регулювання економічних процесів, за допомогою об'єднання учасників;

2) розвиток туристично-рекреаційного кластера на основі грантів;

3) сталість мереж туристично-рекреаційного кластера на основі співпраці широкого кола учасників.

З погляду адаптації досвіду швидких кластерних трансформацій регіональної економіки, перспективною є практика керованого розвитку, яка забезпечує підвищення ефективності регулювання розвитку туристично-рекреаційного кластера на основі хмарних сервісів. Ці сервіси досить ефективні, оскільки формують дані щодо діяльності кластерів, що підлягають та не підлягають регулюванню.

Для України, де тривають реформи з децентралізації, хмарні сервіси здатні створити інфраструктури для зберігання даних необхідних для реалізації регіональних стратегій розвитку туристично-рекреаційних кластерів і для забезпечення системного опису їх діяльності.

Наявність таких інфраструктур дасть змогу для наступного: покращити контроль та координацію діяльності учасників кластера; сформувати єдиний стандарт операцій учасників кластера; ефективно використовувати ресурси кластера; підвищити рівень кваліфікації людського капіталу в межах кластеру (суб'єктів бізнесу, влади тощо).

У четвертому розділі «**Організаційні механізми розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України: мезо- та макровиміри**» апробовано інструментарій ідентифікування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах на прикладі Закарпатської області; розроблено пропозиції до формування мережної структури функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах на прикладі туристично-рекреаційного кластеру в Закарпатській області; окреслено специфіку організаційно-практичних питань розвитку учасників у межах туристично-рекреаційних кластерів.

Апробовано розроблений автором інструментарій ідентифікування туристично-рекреаційних кластерів на основі загальної моделі виділення головних компонентів, на прикладі ряду міст, сіл та селищ Закарпатської області, які розглядалися управлінням туризму та курортів департаменту економічного розвитку і торгівлі Закарпатської обласної державної адміністрації як пріоритетні для розвитку кластерів – див. табл. 3.

До переліку чинників, здатних істотно вплинути на розвиток кластерів віднесено наступні: неоднорідність національного складу населення (Ns); наближеність території до державного кордону (Reg); співпраця туристичних підприємств з освітніми (науковими) профільними установами (S_Stud); кількість профільних туристичних установ, які створюють туристичний продукт, од. (Qs); річна вартість будівництва нових об'єктів туристичної індустрії (Vs); середня вартість покращення процесів виробництва туристичних послуг на одне профільне підприємство, тис. грн. (Vservice); кількість банківських установ, кредитних спілок, інвестиційних фондів, що надають системну фінансову підтримку інноваційним проектам у межах галузі або конкретної території, уст (Qp); кількість туристичних продуктів, од. (Qf); кількість працівників, що займаються науково-дослідною діяльністю в галузі туризму, роб. (Qw); сума річного середнього чистого прибутку на одне профільне підприємство, тис. грн (Profst); внутрішні та зовнішні туристи – річні туристичні потоки на одне підприємство, туристів (Qw).

Апробація інструментарію дає змогу виділити території Закарпатської області, найбільш перспективні для розвитку туристично-рекреаційних кластерів.

Вхідна матриця чинників для ідентифікації функціонуючих або потенційних туристично-рекреаційних кластерів у Закарпатській області за даними 2019 р.

Міста, села, селища	Чинники розвитку кластерів (змінні)											Суб'єкти співпраці	
	Qs	Vs	S_Stud	Vservice	Qf	Qp	Внутрішні туристи	Зовнішні туристи	Nc*	Profst	Reg		Qw
Воловець	160	9	-1	0,09	48	45	58	31	-1	33	-1	100	285
Скотарське	159	4	-1	0,09	33	33	59	39	-1	51	-1	130	24
Голятин	144	5	-1	0,14	37	34	48	41	-1	88	-1	127	33
Ізки	99	5	-1	0,08	35	30	80	67	-1	85	-1	140	150
Новоселице	110	5,7	-1	0,06	36	30	96	84	-1	84	-1	129	34
Тур'я Ремета	110	3,3	-1	0,08	37	35	55	49	-1	47	-1	105	22
Ликіцари	105	2,5	-1	0,018	43	37	48	90	-1	67	-1	109	17
Поляна	100	4,4	-1	0,14	46	42	47	362	-1	60	-1	113	36
Мукачево	199	16	1	0,54	26	16	169	550	-1	93	1	109	340
Ужгород	196	10,9	1	0,78	27	16,5	100	411	-1	99	1	119	380
Невицьке	200	14	1	0,55	26	18	230	430	-1	101	1	120	31
Середне	195	9,9	1	0,48	33	19	554	454	-1	155	1	115	300
Берегово	221	12,9	1	0,38	42	31	412	372	-1	160	1	105	210
Косино	211	12,2	1	0,29	50	36	633	400	-1	163	1	96	32
Боржава	204	9,4	1	0,31	55	38	886	211	-1	151	1	105	17
Хуст	200	11,9	1	0,4	30	24	812	107	-1	121	1	118	150
Річка	33	1,2	-1	0,08	32	28	270	63	1	37	-1	112	148
Синевир	30	0,9	-1	0,082	23	20	312	111	1	30	-1	110	69
Синевирська Поляна	37	3,8	-1	0,048	24	22	308	97	1	27	-1	102	73
Торунь	32	8,8	-1	0,038	24	23	250	116	1	20	-1	98	80
Іршава	42	8,71	-1	0,8	27	23,5	260	110	1	38	-1	100	95
Заріччя	14	3	-1	0,55	32	32	235	91,8	1	42	-1	127	40
В. Бистрий	21	1,44	-1	0,6	41	34	255	74	1	17	-1	101	31
Вучкове	21	3,38	-1	0,14	40	34	265	73,1	1	32	-1	108	22
Чертіж	111	7,11	-1	0,032	49	34	170	218	1	70	1	135	19
Кіреші	71	7,12	-1	0,042	21	14	150	255	1	69	1	123	109
Липецька Поляна	77	6,13	-1	0,012	30	18	120	215	1	83	1	119	123
Синяк	88	5,11	1	0,033	18	11	143	156	1	75	1	102	110
Чинадієво	50	7	1	0,012	20	11,5	133	142	1	62	1	132	116
Зарічне	98	8,44	1	0,011	36	26	121	140	1	76	1	126	140
Ряпідь	90	11,15	1	0,03	41	31,5	116	101	1	75	1	120	35
Шаян	86	9,33	1	0,011	40	31	118	90	1	74	1	129	43

Примітка / * +1 (F- неоднорідний); -1 (M - однорідний)

Джерело: побудовано автором.

Доведено, що для ідентифікації територій області з високим туристично-рекреаційним потенціалом достатньо 2-3-х чинників, здатних істотно вплинути на розвиток кластерів, оскільки вони моделюють 94% даних.

Встановлено, що основними чинниками, що визначають туристично-рекреаційний потенціал території, є кількість профільних-туристичних установ, які

створюють туристичний продукт, і річна вартість будівництва нових об'єктів туристичної індустрії.

Результати розрахунків показують, що до територій Закарпатського регіону, де формуються природні кластери, можна віднести наступні: смт. Чинадієво, с. Кіресі, с. Липецька Поляна, с. Синевір, с. Синевирська Поляна, с. Торунь, м. Іршава, с. Зарічне, с. Річка, с. Ізки, м. Мукачево, м. Ужгород, с. Невицьке, с. Синяк, смт. Середнє, м. Хуст, «Долина нарцисів». Фактично визначені території Закарпатської області вже функціонують як туристично-рекреаційний кластер під назвою «Квітка Карпат». Однак доцільним є включити сюди смт. Воловець та м. Сваляву (враховуючи специфіку дорожніх розв'язок та автошляхів).

Органам регіональної влади (обласним радам) для кластерного розвитку регіону рекомендується наступне: створити ініціативну групу у складі суб'єктів бізнесу, органів державної та місцевої влади міст та селищ, що територіально є частиною кластеру «Квітка Карпат»; залучити учасників кластеру для участі у реалізації проєктів державно-приватного партнерства за напрямками, спрямованими на розвиток природно-ресурсного потенціалу області; вивчити особливості мережної структури функціонування туристично-рекреаційного кластера та вирішити організаційно-практичні питання розвитку учасників.

У кластері «Квітка Карпат» наявний процес паралельного розгортання його фізичних та віртуальних мереж, що здатні масштабуватися (а саме -змінювати кількість точок приєднання до мережі учасників за незмінності організаційних засад формування туристично-рекреаційного кластера в регіоні). Це пояснюється особливостями природного розвитку мережі кластера «Квітка Карпат», які проявляються у нерівномірності, різновекторності розвитку учасників; динамічності організації колективних зусиль, що засновані на добровільній взаємодії учасників (мережа швидко змінюється, трансформується); використанні віртуальних мереж для упорядкування відносин і взаємодії учасників кластера на основі об'єднання їх інтересів, ресурсів, компетенцій та можливостей).

Розв'язання організаційно-практичних питань розвитку учасників у межах кластера «Квітка Карпат» передбачає формування раціональної структури відповідальності. Структура відповідальності – це розподіл повноважень та обов'язків учасників кластера у виробництві спільного туристичного продукту. Встановлено, що серед критеріїв раціональності найбільш важливою властивістю структури відповідальності є чітка організація порядку роботи учасників всередині кластера та регулювання процесів виробництва спільного туристичного продукту до рівня кожного конкретного учасника. Це можливо за умови визначення внутрішніх організаційних регламентів, системи транслявання регуляторного впливу у «хмарній» структурі відповідальності.

У п'ятому розділі **«Підтримка функціональності та стратегічні пріоритети регулювання розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України (на прикладі кластерів Закарпатської області)»** запропоновано підхід до регуляторного впливу органів регіональної та місцевих рад, суб'єктів бізнесу у межах туристично-рекреаційних кластерів; розроблено наукові засади узгодження пріоритетів функціонування учасників туристично-рекреаційних кластерів;

обґрунтовано напрями імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України.

Формування регуляторного впливу регіональної ради та органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських рад), суб'єктів бізнесу в кластері орієнтоване на налаштування дій його учасників на основі реалізації сукупності кроків збалансування цілей туристично-рекреаційного кластера задля впорядкування відносин його учасників (на основі декомпозиції цілей учасників кластера; визначення прав і обов'язків учасників в кластері; добору контрольних показників, що визначають успішність розвитку кластера та його учасників; збору та аналізу інформації про результати розвитку кластерів), транслювання регуляторного впливу (у кластерній адміністративній підсистемі та адміністративних підсистемах учасників кластера).

Дієвість структур зумовлюється їх впливом на інтегровані зусилля учасників кластера та забезпечується на основі заходів з реалізації Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на 2021-2027 рр. (в межах впровадження нової проектної ідеї, яка підтримується Радою кластера (рис. 8)).

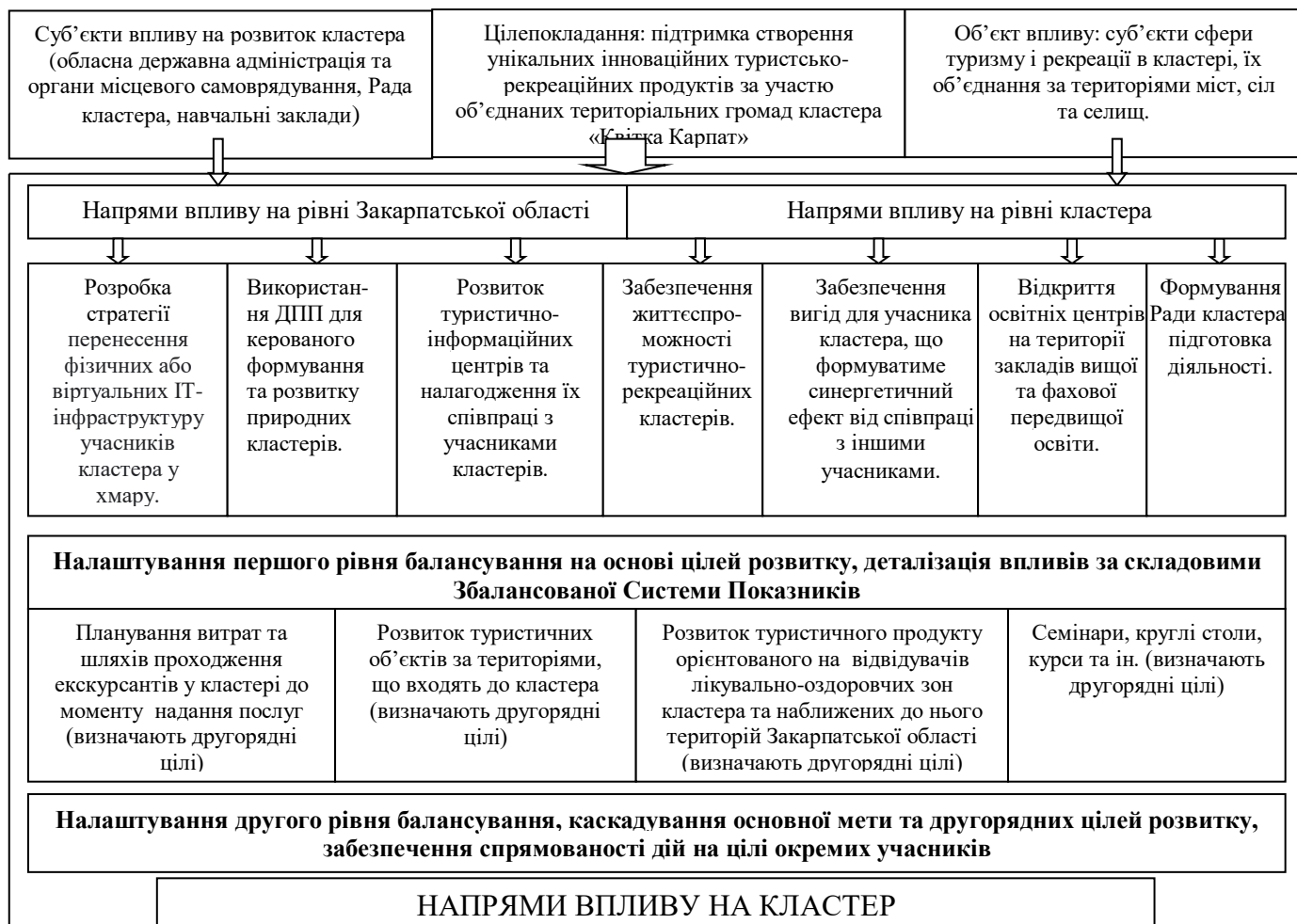

Рис. 8. Підхід до формування регуляторного впливу органів регіональної та місцевої ради, суб'єктів бізнесу у туристично-рекреаційних кластерах Закарпатської області

Примітка / * визначення її організаційної структури, компетенцій і завдань.

Джерело: побудовано автором.

Основу моделі формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах має скласти наступне:

- 1) реалізація всієї системи їх цілей у діях;
- 2) реалізація дій у межах багаторівневого процесу взаємодії учасників;
- 3) взаємодія учасників на всіх рівнях кластера.

Такі особливості пов'язані з тим, що регулювання розвитку кластерів забезпечується через наступне:

- 1) адміністративну підсистему, що формується Радою кластеру;
- 2) адміністративні підсистеми учасників кластера.

Ці підсистеми забезпечують інтегрування зусиль з розвитку кластерів, інакше кластерні зв'язки розпадаються, а кластер зникає.

Окреслення пріоритетів функціонування туристично-рекреаційних кластерів в плануванні регіонального розвитку має відбуватися у межах переведення регіональних цілей в іманентний процес, що впливає з внутрішньої природи кластера. Процес здійснений на основі системного опису цілеспрямованих дій об'єднань учасників кластера за територіями міст, сіл та селищ.

Підхід до виділення пріоритетів об'єднань учасників кластера станом на 2019 сформовано за складовими ЗСП другого рівня, які отримують математичний зміст за сегментаційними матрицями.

За результатами сегментації доцільне формування формалізованої матричної моделі пріоритетів функціонування територіальних об'єднань учасників кластеру «Квітка Карпат» за складовими ЗСП (рис. 9).

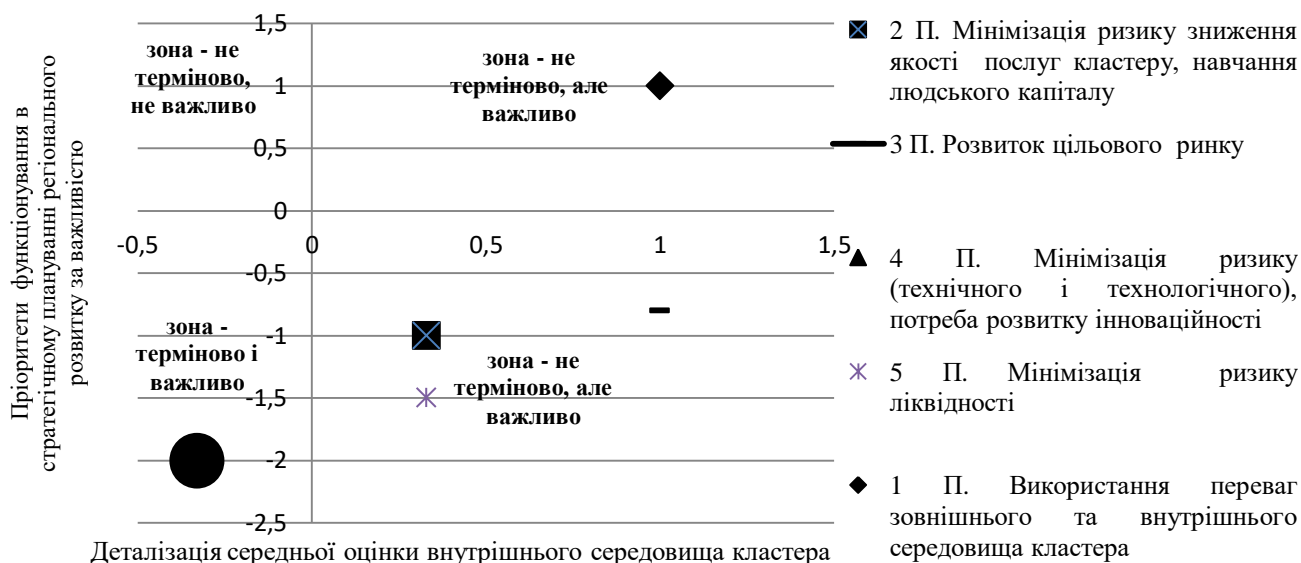
Формалізована модель пріоритетів кластера за змістом узагальнених сегментаційних оцінок за даними 2019 р., дозволяє не просто віднести стан кластера «Квітка Карпат» до нейтрального сегмента, а й визначити шляхи трансформації цільової системи об'єднань учасників у межах міст, сіл та селищ під цілі кластеру та регіону та зони коригування показників (що є основою для формування сегментаційних матриць).

Імплементація пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України має здійснюватися на основі впровадження алгоритмів забезпечення функціональності учасників кластера та методів прийомів пошуку траєкторії їх розвитку.

У визначеній методиці має бути наявний алгоритм пошуку закономірностей у масивах інформації та змістова інтерпретація отриманих фактів. Цим визначатиметься порядок дій з наближення учасника кластера до параметрів оптимальності.

Процес методологічної алгоритмізації в площині організаційної стійкості має бути спрямовано на забезпечення ритмічного процесу надання туристичних послуг або продукту, і тому є тісно пов'язаний з площинами технологічної та фінансової сталості.

Процес методологічної алгоритмізації фінансової стійкості слід забезпечити в окреслених нами площинах, а саме: прибутковості, кредитоспроможності та платоспроможності.

Піоритет 1. Використання переваг зовнішнього середовища прямого впливу (розширення географії залучення туристів, залучення у кластер сільських територій, що мають депресивний стан), зовнішнього середовища опосередкованого впливу (впровадження нових форм екскурсійного обслуговування; стимулювання збуту туристичного продукту кластера; використання інтересу туристів до історико-культурних ресурсів кластера; створення нових екологічних маршрутів та екостежок), внутрішнього кластерного середовища (розвиток транспортної логістики; спільне мотивування людського капіталу до інноваційної активності; розвиток спільного туристичного продукту; спільне впровадження нових форм екскурсійного обслуговування).

Піоритет 2. Мінімізація ризику зниження якості послуг кластера (впровадження технологічного контролю характеристик якості туристичного продукту).

Піоритет 3. Розвиток цільового ринку на основі збереження та розвитку людського та соціального капіталу; прискорення досягнення конкурентоспроможності та інноваційності регіональної економіки; побудови локальних економічних знань та смарт-спеціалізації; забезпечення охорони довкілля, екологічно збалансованого та раціонального природокористування, просторової гармонії.

Піоритет 4. Мінімізація ризику (технічного і технологічного). Потребу розвитку має бути орієнтовано на навчання та розвиток працівників кластера, оцінку їх навичок та вмій, постійне навчання людського капіталу та збереження найкращих кадрів.

Піоритет 5. Мінімізація ризиків ліквідності на основі забезпечення сталого функціонування учасників кластера за такими напрямками: організаційна складова; технологічна складова.

Рис. 9. Матрична модель пріоритетів функціонування територіальних об'єднань учасників кластера «Квітка Карпат»

Джерело: побудовано автором.

Процес імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України є доцільним у розрізі забезпечення організаційної стійкості учасників кластера (форма спільної діяльності, спрямована на забезпечення ритмічного процесу реалізації спільного туристичного продукту, що потребує технологічної та фінансової сталості (прибутковості, кредитоспроможності та платоспроможності учасників)). Так, що більш фінансово сталим та технологічно досконалим є функціонування кожного з суб'єктів бізнесу, як учасників кластера, тим краще використовуються виробничі потужності кластера та швидше розвиваються міста, села та селища, які територіально входять до кластера. В якості елементів імплементації пріоритетів сталого розвитку у площині фінансової сталості використано регулювання запасу фінансової міцності, прибутковості, окреслення форм платоспроможності учасників кластера, оптимізації вартості майна цих учасників. Учасники кластера, що не мають на меті отримання прибутку, долучаються до імплементації пріоритетів сталого розвитку у

площині технологічної сталості (на основі виявлення проблем якості спільного туристичного продукту та напрямків їх усунення (у межах діаграми Ісікави). Імплементация пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України дає змогу збалансувати процеси розвитку учасників із розвитком кластера та регіону, суттєво мінімізуючи вплив загроз на розвиток кластеру.

ВИСНОВКИ

На основі міждисциплінарного комплексного підходу, поглиблено теоретико-методологічні та прикладні засади дослідження туристсько-рекреаційних кластерів та регулювання їх розвитку через новий підхід множинного впливу на системи кластеру, що забезпечує незворотні, спрямовані, закономірні переходи, від їх старого якісного стану до нового (більш досконалого). За результатами дослідження зроблено ряд висновків.

1. Окреслення інтеграційної моделі розвитку сфери туризму і рекреації дало змогу констатувати: кластерний підхід демонструє більше можливостей щодо переваг та перспектив регулювання регіонального розвитку. Інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації конкретизовано, а саме - як таку, що вирізняється наступними процесами: підтримкою та стимулюванням багаторівневого розвитку сфери туризму і рекреації; стимулюванням інноваційної активності; специфічністю прояву процесів інтеграції підприємницьких та інших структур в регіонах; підвищенням складності регулювання розвитку регіону у зв'язку потребою збалансування інтересів територіальної одиниці та об'єднань підприємницьких та інших структур багаторівневого характеру. Елементи інтеграційної моделі розвитку сфери туризму і рекреації мають різну ефективність. Найбільш ефективний результат має об'єднання підприємницьких та інших структур багаторівневого характеру, що забезпечує формування кластерів. Визначено основні риси кластерного підходу, що формують переваги та перспективи для розвитку сфери туризму і рекреації в регіонах, у розрізі наступних: змога об'єднатися для бізнесу, використовуючи при цьому інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації; багаторівневий характер об'єднання учасників, орієнтований на джерело спільного доходу; суцільний або точковий вплив на галузеві чи міжгалузеві структури регіонів; агрегування діяльності суб'єктів різних сфер діяльності в одну систему, перехід до систематизації знань та конкурентоспроможного туристичного продукту.

2. Поглиблено термінологічний апарат дослідження туристично-рекреаційних кластерів та специфіку їх розвитку в сфері туризму і рекреації у регіонах. Туристично-рекреаційний кластер розглянуто як добровільне, обмежене територіальними межами об'єднання широкого кола учасників (суб'єктів бізнесу, органів регіональної та місцевої влади, органів місцевого самоврядування, освіти і науки, інституцій в сфері стимулювання регіонального (місцевого) розвитку тощо), з метою підвищення конкурентоздатності туристичного продукту, спільно створюваного суб'єктами бізнесу, конкурентоспроможності територій тощо. Доведено, що наявна щільна структурна зв'язність, що надає його учасникам перевагу над конкурентами, які діють ізольовано. У межах дослідження класифіковано туристично-рекреаційні кластери за такими ознаками: географічне

розташування (передбачає наявність систем тісних структурних взаємодій учасників); напрям взаємодії (вертикальні; горизонтальні; змішані, що поєднують вертикальні та горизонтальні відносини); стадії життєвого циклу (кластер на етапі виникнення; кластер на етапі розвитку; кластер на етапі зрілості; кластер на етапі трансформації); спеціалізація (передбачає виділення санаторно-курортних, розважальних, спортивних типів кластерів). Туристично-рекреаційний кластер є чутливим до впливу зовнішнього середовища.

3. Обґрунтування організаційної структури туристично-рекреаційних кластерів та форм реалізації спільної підприємницької діяльності в межах кластерів дало змогу виділити багаторівневу систему інституцій, що визначають рамкові умови набуття кластерами систематики, завершеності, визначеності та зміни спадкових характеристик. Зокрема, виділено наступні інституції: підприємства, корпорації; регіональний розвиток спільної підприємницької діяльності; об'єднані територіальні громади; мережі проєктів державно-приватного партнерства; мережі вільних економічних зон; мережі розвитку та підтримки бізнес проєктів; інформаційно-туристичні мережі; мережі з розвитку субконтрактних відносин. Термін «інституції» використовується для позначення класу суб'єктів, що здійснюють діяльність у кластері, або якими регулюється діяльність суб'єктів у кластері. Ці інституції впорядковуються за такими ознаками: 1) змістом заходів з організації спільної діяльності та специфікою економічної взаємодії; 2) класами суб'єктів, що здійснюють діяльність у кластері, або якими регулюється діяльність суб'єктів у кластері.

4. Дослідження теоретичної платформи формування і розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах (серед яких - теорія систем балансових співвідношень Г.К. Броншпака та Ч.С. Чернишова, теорія сталого розвитку В. Вернадського, теорія саморозвитку регіонів П. Ромера, теорія «центр-периферія» Дж. Фрідмана, теорія кумулятивного зростання Г. Мюрдаля) дозволив запропонувати теоретико-прикладне розуміння характеру економічної діяльності кластерів, як утворення, якому потрібен захист від збоїв у розвитку та функціонуванні. При цьому авторська платформа побудована на основі теорії систем балансових співвідношень Г.К. Броншпака та С.І. Чернишова, що дозволила сформулювати погляд на діяльність туристично-рекреаційного кластера в регіонах, як на процеси об'єднання зусиль учасників з виробництва спільного туристичного продукту, що пов'язані із подоланням невизначеності та ситуацій неминучого вибору серед значної кількості варіантів розвитку, що інтегрують ризики.

5. Окреслення специфіки функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України та детермінування механізмів активізації розвитку сфери туризму і рекреації дало змогу констатувати: хоча кластери в регіонах України не є розвиненою формою співробітництва зацікавлених суб'єктів, кластерна еволюція здатна забезпечити активізацію розвитку вітчизняної сфери туризму і рекреації. Для активізації розвитку сфери туризму і рекреації, наступні передумови є необхідними: 1) масовість формування та значне поширення туристично-рекреаційних кластерів; 2) розвиненість та довгостроковість партнерських взаємовідносин між державою та бізнесом, спрямованих на об'єднання ресурсів партнерів, розподіл ризиків,

відповідальності та прибутків; 3) державна підтримка учасників бізнесу та співпраці суб'єктів бізнесу, органів регіональної та місцевої влади, органів місцевого самоврядування, освіти і науки, інституцій в плані стимулювання регіонального (місцевого) розвитку у сфері розвідки та функціонування кластеру; 4) належне регулювання та планування формування та розвитку кластерів (при цьому, процес не має обмежуватися розробкою формальної стратегії розвитку).

6. Розгляд принципів, методів і форм регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіонах дає змогу зробити висновок про те, що на практиці ці процеси неврегульовані. Забезпечення функціонування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів потребує наступного: балансувальних показників, які демонструють операційні результати діяльності учасників та загальний прогрес у досягненні цілей або системи взаємопов'язаних показників; балансувальних інструментів регулювання розвитку кластера; системної форми опису діяльності кластера.

Регулювання розвитку учасників кластера доцільно проводити шляхом стратегічного планування та трансляції цілей і завдань діяльності у дворівневій ЗСП, що реалізує концепцію розвитку за цілями. Перший ієрархічний рівень ЗСП має узагальнювати такі складові: зовнішнє середовище, розвиток та навчання учасників кластеру, цільові клієнти кластера, захист від збоїв. Другий рівень складатимуть наступні складові: внутрішнє та зовнішнє середовище; розвиток та навчання працівників учасників кластера або їх об'єднань; цільові клієнти учасників кластера та їх об'єднань; забезпечення сталого функціонування у кластері. Щоб стати основою для відокремлення процесів розвитку серед інших, зміну системи передбачено у базі балансування, а нею є стратегія інтегративного розвитку кластера, стратегії розвитку його учасників або їх територіальних утворень.

7. Вивчення досвіду формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах дало змогу відзначити доцільність розробки єдиної державної програми кластеризації економіки України, такої, що ґрунтується на практиках керованого розвитку таких кластерів, адаптованих до вітчизняних реалій. З погляду адаптації досвіду створення, ідентифікування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів, найбільш перспективними є практики керованого розвитку, що забезпечують наступне: 1) здатність підтримувати системний розвиток або синергетичну взаємодію. Вона власне, не дає переваг і не накладає зобов'язань, пов'язаних з вибором контрагентів, а його учасники не обговорюють питання купівлі-продажу. В Україні, де кластерна політика у сфері рекреації та туризму та стандарти створення, ідентифікації та розвитку відсутні, доцільно впроваджувати адаптацію усталеної практики співпраці з урахуванням орієнтації на регулювання економічних процесів, за допомогою об'єднання учасників; 2) розвиток туристично-рекреаційного кластера на основі грантів; 3) сталість мереж туристично-рекреаційного кластера на основі співпраці широкого кола учасників.

З погляду адаптації досвіду швидких кластерних трансформацій регіональної економіки перспективною є практика керованого розвитку, яка забезпечує підвищення ефективності регулювання розвитку туристично-рекреаційного кластера на основі хмарних сервісів. Ці сервіси формують дані за діяльністю

кластерів, що підлягають та не підлягають регулюванню. Для України, де тривають реформи з децентралізації, хмарні сервіси здатні створити інфраструктури для зберігання даних необхідних для реалізації регіональних стратегій розвитку туристично-рекреаційних кластерів і для забезпечення системного опису їх діяльності.

8. Формування мережної структури функціонування туристично-рекреаційних кластерів в регіонах виявило, що ці структури відрізняються паралельним розгортанням фізичних та віртуальних мереж кластеру, що здатні масштабуватися. Це зумовлюється особливостями та результатами розвитку мереж кластерів у регіонах, а також - потребою у прискоренні транслявання регуляторного впливу. Мережа кластера може швидко змінюватися, трансформуватися, а процес її розвитку забезпечується формуванням структури транслявання регуляторного впливу.

9. Окреслено специфіку організаційно-практичних питань розвитку учасників туристично-рекреаційних кластерів на основі розподілу відповідальності, повноважень і обов'язків учасників кластера у виробництві спільного туристичного продукту. Критеріями раціональності є властивість структури відповідальності чітко організувати порядок діяльності учасників всередині кластера та регулювання процесів виробництва спільного туристичного продукту на рівні конкретного учасника кластера. Це можливо за умови створення внутрішніх організаційних регламентів, системи транслявання регуляторного впливу у «хмарній» структури відповідальності.

11. Запропонований підхід до формування регуляторного впливу органів регіональної та місцевої ради, суб'єктів бізнесу у межах туристично-рекреаційні кластери дав змогу відокремити процеси, що запускають механізми циклічного відтворення функцій з продукування процесів ефективного розвитку на основі віддаленої обробки великих масивів даних. Будуючи модель формування та розвитку кластеру «Квітка Карпат», її налаштування реалізоване за допомогою спрямування програми дій регіону на умови динамічного, збалансованого розвитку у межах реалізації прагнення до забезпечення економічної єдності. Процес загального цілепокладання, налаштування процесів балансування цілей та дій за ними, трансляція впливів в кластері мають запускатися на основі заходів з реалізації Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області на 2021-2027 рр., у межах впровадження нової проєктної ідеї, що підтримується Радою Кластера та учасниками кластеру.

11. Розроблення наукових засад узгодження пріоритетів функціонування учасників туристично-рекреаційних кластерів дозволило виокремити напрямки переведення регіональних цілей у процеси розвитку, на основі методики системного опису кластеру та опису цілеспрямованої діяльності об'єднань учасників кластера за територіальними громадами у хмарному сервісі, використовуючи великі масиви даних, що дозволяють ідентифікувати біхевіоризм станів. Методика включає в себе сукупність методів і прийомів окреслення систематики станів середовища туристично-рекреаційного кластера. До системи пріоритетів для територіальних об'єднань учасників кластера «Квітка Карпат» входять: мінімізація ризиків

зниження якості туристичних послуг та навчання людського капіталу; розвиток цільового ринку за запитами туристів; розвиток інноваційності суб'єктів, мінімізація технічного та технологічного ризиків, ризиків ліквідності діяльності сфери туризму і рекреації.

12. Обґрунтування напрямів імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України дало змогу констатувати, що процес має реалізуватися на основі забезпечення організаційної стійкості учасників кластера (форма спільної діяльності, спрямована на забезпечення ритмічного процесу реалізації спільного туристичного продукту, що потребує технологічної та фінансової сталості (прибутковості, кредитоспроможності та платоспроможності учасників). Так, що більш фінансово сталим та технологічно досконалим є функціонування кожного з суб'єктів бізнесу, як учасників кластеру, тим краще використовуються виробничі потужності кластера та швидше розвиваються міста, села та селища, які територіально входять до кластера.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Wissenschaft für den modernen menschen wirtschaft, management, tourismus, bildung, philosophie, gesetz. Book 1. Part 1 / team of authors: Halynska Y., Lvovich Y.E., Pishenina T.I., Preobrazhenskiy A.P., Shaporenko O.I., Stovpets O.V. and etc. Karlsruhe: NetAkhatAV, 2020. 181 p.. *Особистий внесок здобувача: гл. 7., Аналіз досвіду розвитку кластерів туризму і рекреації в країнах ЄС та США. С. 53-60.*
2. Просторова організація туристично-рекреаційної сфери регіону: монографія / за ред. В.В.Папп, 2016. Мукачєво: Редакційно-видавничий центр МДУ. 268 с. *Особистий внесок здобувача: п. 2.1. Парадигма управління розвитком підприємств рекреації і туризму у межах кластерного утворення. С. 51-69.*
3. Преображенский А.П. и др. Научное окружение современного человека. Книга 4. Часть 1: серия монографий / авт. кол.: Э.Л. Жоровля, И.Я. Львович, Я.Е. Львович, В.О. Малярова, А.П. Преображенский и др. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2021. 198 с. *Особистий внесок здобувача: гл. 9. Інтеграційна модель розвитку кластерів туризму і рекреації С. 133-138.*

Статті у наукових фахових виданнях України

4. Маслиган О.О., Тодьєрішко Е.В.Формування підходу до просторової маршрутизації процесів, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму та рекреації в Україні. *Агросвіт*, 2021. Вип. 5-6. С. 68-74. *Особистий внесок здобувача: виділено процеси просторової маршрутизації, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів (Index Copernicus).*
5. Маслиган О.О., Тодьєрішко Е.В.Особливості використання категорії регіон у адресації пакетів керівних впливів в сфері туризму і рекреації. *Економіка та держава*, 2021. № 4. С. 78-82. *Особистий внесок здобувача: опис особливостей використання категорії "регіон" у адресації пакетів керівних рішень у сфері кластерів туризму і рекреації (Index Copernicus).*
6. Маслиган О.О. Оцінка тенденцій розвитку сфери рекреації та туризму через призму кластерного підходу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2020. Вип. 32. С. 48-57 (*CrossRef, Index Copernicus, Google Schola*).

7. Маслиган О.О., Кампов Н.С. Потенціал розвитку кластерів туризму і рекреації в регіонах України. *Регіональна економіка*, 2020. №1. С. 52-61. *Особистий внесок здобувача: визначення та класифікація потенціалу розвитку кластерів туризму і рекреації, ідентифікація стану ядра кластера, виявлення кореляційних залежностей між складовими результативною оцінки ядра кластера у регіонах України (Index Copernicus).*
8. Маслиган О.О., Касинець О.В. Сутнісне розуміння кластерів та специфіка управління їх розвитком в сфері рекреації та туризму. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2020. № 4. http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2020/55.pdf. – 0,76 д.а. *Особистий внесок здобувача: теоретико-прикладне розуміння змісту кластеру, особливостей та процесів, що обумовлюють його функціонування (Index Copernicus).*
9. Маслиган О.О., Машіка Г.В. Інституціональне середовище розвитку кластерів туризму і рекреації у регіонах. *Економіка та держава*, 2020. № 4. С. 74-80. *Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз та систематизацію інституціонального середовища управління розвитком кластерів туризму і рекреації у регіонах (Index Copernicus).*
10. Маслиган О.О., Медвідь Л.І. Теоретична платформа управління розвитком кластерів туризму та рекреації у регіонах. *Ефективна економіка*, 2020. № 3. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7720>. *Особистий внесок здобувача: вивчення сукупності теоретичних систем наукового бачення, що надають опис та пояснюють особливості управління розвитком кластерів туризму і рекреації кластеру або зв'язних категорій. (Index Copernicus).*
11. Маслиган О.О., Пасека С.Р. Проектна схема циклу управління інтегрованими зусиллями з розвитку підприємств кластеру туризму та рекреації. Вісник ЧНУ ім. Б. Хмельницького. *Серія «Економічні науки»*, 2020. № 1. С. 109-116. *Особистий внесок здобувача: опис особливостей управління інтегрованими зусиллями розвитку підприємств кластеру туризму і рекреації, розробка проектною схемою циклу управління інтегрованими зусиллями розвитку кластера туризму та рекреації.*
12. Маслиган О.О., Пасека С.Р., Касинець О.В. Мережева структура функціонування та аналізу кластерів туризму та рекреації. *Ефективна економіка*, 2020. № 4. http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2020/56.pdf. *Особистий внесок здобувача: системний підхід до розгортання фізичної та віртуальної мережі кластера, систематизація базових розбіжностей в організаційному розвитку у межах кластера, виділення процесу формування структури кластера, аналіз стадій життєвого циклу кластера (Index Copernicus).*
13. Маслиган О.О., Машіка Г.В. Регіоналістична парадигма управління розвитком кластерів туризму і рекреації. *Агросвіт*, 2020. № 5. *Особистий внесок здобувача: опис особливостей розвитку кластерів туризму і рекреації, виділення процедур трансляції цілей на першому рівні Збалансованої Системи Показників, формування матриці гри учасників кластера та її апробація. (Index Copernicus).*
14. Маслиган О.О. Метод динамічного програмування як основа функціонування кластерів туризму та рекреації у регіонах України. *Економічні Горизонти*, 2018. № 4-7. С. 155-163. *(Index Copernicus, Google Scholar, Directory of Open Access Journals).*

15. Maslihan O.O., Kampov N.S. Methodological algorithms of sustained functioning of tourism and recreation enterprises in clusters. *Економічні Горизонти*, 2019. №. 3(10). С. 54–65. *Особистий внесок здобувача: системний опис моделі управління інтегрованими зусиллями розвитку в кластера туризму та рекреації. (Index Copernicus, Index Copernicus, Google Scholar, Directory of Open Access Journals).*
16. Maslihan O.O., Korolovych O.O. Regional management paradigm of the integrated effort of development elements of recreation and tourism cluster. *Економічні Горизонти*, 2019. №. 4(11). С. 23–36. *Особистий внесок здобувача: окреслення методологічних алгоритмів забезпечення сталого функціонування учасників кластера туризму і рекреації. (Index Copernicus, Google Scholar, Directory of Open Access Journals).*
17. Маслиган О.О., Машіка Г.В. Аналіз переваг від використання інформаційних технологій в event-туризмі. *Економічний простір*, 2019. № 144. С. 54-62. *Особистий внесок здобувача: аналіз використання інформаційних технологій в туризмі, визначення можливостей зниження вартості адміністрування каналів соціальних мереж.*
18. Маслиган О.О. Роль економіко-математичного моделювання в підвищенні ефективності управління оборотними коштами: на прикладі підприємств туризму. *Актуальні проблеми економіки*, 2016. №4(178). С. 408-415. *(SCOPUS, PIIЦ).*
19. Маслиган О.О. Оцінка унікальності ядра кластера туризму та рекреації у Закарпатській області. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2015. Вип. 15. С. 114-120.
20. Маслиган О.О. Збалансована система показників як сучасна парадигма системного опису кластеру. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*, 2014. Вип. 2. (43). С. 247-251.
21. Маслиган О.О. Організаційна парадигма інтегративного управління підприємствами у межах кластерів туризму та рекреації. *Економіка, фінанси, право*, 2014. Вип. 1(1). С. 40-48.
22. Маслиган О.О. Інструментарій виділення перспектив кластеризації сфери туризму та рекреації (на прикладі Закарпатської області). *Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»*. 2013. № 5(22). С. 172-186.
23. Маслиган О.О. Практика кластеризації сфери туризму та рекреації. *Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»*, 2013. № 4(2). С. 181-190.
24. Маслиган О.О., Мілашовська О.І. Характеристика стану та тенденцій розвитку сфери рекреації та туризму України. *Економічний простір*, 2013. № 74. С. 131-142 – 0,63 д.а.. *Особистий внесок здобувача: виділення сутності та складових елементів вітчизняної сфери туризму і рекреації, дослідження стану і тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації і туризму.*
25. Маслиган О.О. Державно-приватне партнерство як складова кластерного розвитку сфери туризму та рекреації. *Економіка Криму*, 2013. № 3(44). С.102-108.
26. Маслиган О.О., Головка О.М. Кирилюк Ю. Формування системи підтримки прийняття рішень з управління запасами на підприємствах туризму. *Економічний простір*, 2013. № 72. С. 178-189. *Особистий внесок здобувача: комплексне*

дослідження специфіки формування системи підтримки прийняття рішень та специфіки налаштування її програмних платформ.

27. Маслиган О.О., Дичка М.В. Зарубіжний досвід кластеризації сфери рекреації та туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія: Економіка. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 2 (36). С. 260-266. *Особистий внесок здобувача: комплексне дослідження міжнародного досвіду кластеризації сфери туризму і рекреації, зокрема особливостей функціонування кластерів сфери рекреації і туризму у закордонних країнах; виділення складових успіху туристично-рекреаційних кластерів у закордонних країнах-*

28. Маслиган О.О. Специфіка оптимізації дебіторської заборгованості підприємств кластеру туризму та рекреації. *Економічний простір*, 2012. № 60. С. 77-87.

29. Маслиган О.О. Конкретизація специфіки управління кластерами підприємств сфери рекреації та туризму. *Економічний простір*, 2011. № 56(1). С. 217-230.

30. Маслиган О.О. Специфіка організаційної регламентації розвитку підприємств рекреації та туризму у межах кластеру. *Науковий вісник Львівського лісотехнічного університету*, 2013. Вип. 23.17. С. 246-255.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

31. Маслиган О.О., Годьєрішко Е.В. Алгоритм маршрутизації просторового функціонування кластерних структур туризму і рекреації. *International periodic scientific journal «SWorldJournal»*, 2021. № 7(5). С.100-112. (*Index Copernicus, Google Scholar*)ю

32. Maslihan O. Medvid L. Tourism and recreation cluster system description model in cloud Big Data. *Modern engineering and innovative technologies*, Germany, 2021. №16. С. 152-166. *Особистий внесок здобувача: запропоновано підхід до виділення пріоритетів функціонування кластерів туризму і рекреації в стратегічному плануванні регіонального розвитку (Index Copernicus, Google Scholar).*

33. Маслиган О.О., Машіка Г.В. Досвід централізованого управління розвитком кластерів туризму і рекреації Арабських держав Перської затоки. *Modern scientific researches*, 2020. С. 72-76. *Особистий внесок здобувача: аналіз досвіду управління розвитком кластерів туризму і рекреації з погляду перспектив швидких кластерних трансформацій регіональної економіки (Index Copernicus, Google Scholar).*

34. Маслиган О.О. Модель системного описания деятельности кластера туризма и рекреации. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. Vienna, Austria, 2014. № 1. С. 154-159.

35. Маслиган Е.А. Метод главных компонент как механизм идентификации потенциальных и реальных кластерных образований сферы рекреации и туризма. *Устойчиво развитие, Болгария*, 2014. № 14. С. 102-107.

36. Маслиган Е.А. Генезис и специфика кластерного подхода к управлению экономикой. *Устойчиво развитие, Болгария*, 2013. № 6. С. 147-154.

37. Маслиган Е.А., Пойда-Носик Н.Н. Опыт кластеризации в сфере отдыха и туризма в странах СНГ и его влияние на безопасность национальной экономики. *European Applied Sciences*, Stuttgart, Germany, 2013. № 8. С. 185-188. *Особистий внесок здобувача: дослідження практики кластеризації сфери туризму і рекреації.*

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

38. Товт С., Маслиган О. Сфера туризму як об'єкт міжнародної співпраці. *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: збірник тез доповідей за матеріалами VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13-14 травня 2021 р. Ред.кол.: Т.Д.Щербан (гол.ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2021. С. 529-531. *Особистий внесок здобувача: виділення ролі туризму міжнародної співпраці.*
39. Маслиган О.О., Тодьєрішко Е.В. Характеристика алгоритму маршрутизації розвитку кластеру туризму і рекреації в Україні. *Фінансове регулювання зрушень у економіці України*: збірник тез доповідей учасників V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Мукачево, 24 березня 2021 р. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2021. С. 107-111. *Особистий внесок здобувача: виділення ролі кластерів туризму і рекреації у маршрутизації їх розвитку.*
40. Маслиган О.О. Роль транскордонного співробітництва у регіональному розвитку та інтеграційних процесах. *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 травня 2020 р.). Мукачево: Вид-во МДУ, 2020. С. 384-386.
41. Маслиган О.О., Щербан М.А. Єврейські квартали як об'єкти туристичної привабливості. *Туризм і рекреація: наука, освіта, практика*: збірник тез доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мукачево, 24 квітня 2019 року). Мукачево: РВВ МДУ, 2019. С. 128-129. *Особистий внесок здобувача: аналіз розвитку сучасних автентичних туристичних центрів туризму і рекреації як основи формування тематичних кластерів.*
42. Маслиган О.О., Фегир Х.Р. Кластерна модель розвитку туристичної галузі Австрії. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Мукачево, 17 жовтня 2018 року). Мукачево: РВВ МДУ, 2018. С. 166-168. *Особистий внесок здобувача: аналіз рис кластерного розвитку Австрії.*
43. Маслиган О.О. Сегментна поляризація місць для дайвінгу та підводного плавання префектури Окінава. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: збірник тез доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мукачево, 17-18 травня 2018 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. С. 442-443.
44. Маслиган О.О., Кампов Н.С. Характеристика стратегічних моделей розвитку кластерів спортивного туризму Ейтаро Норо. *Туризм і рекреація: наука, освіта, практика*: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мукачево, 17-18 травня 2018 р.). Мукачево: РВВ МДУ, 2018. С. 158-161. *Особистий внесок здобувача: аналіз основних рис кластерного розвитку кластерів спортивного туризму.*
45. Кампов Н.С., Маслиган О.О. Розвиток апітуризму як перспективного різновиду спеціалізованого туризму. *Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: зб. тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мукачево, 17-18 травня 2017 р.). Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. С. 318-320. *Особистий внесок: аналіз розвитку сучасних автентичних*

туристичних центрів туризму та рекреації як основи формування тематичних кластерів.

46. Маслинан О.О. Стратегії інтегративного розвитку учасників кластеру. *Економіка, наука, освіта: інтеграція та синергія: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Братислава, 18-21 січня 2016 р.). Т.2. К.: Вид.- во. «Центр навчальної літератури», 2016. С. 12-13.

47. Кампов Н.С., Маслиган О.О. Економічні основи рекреаційного природокористування. *Economics, management, law: realities and perspectives.: Collection of scientific articles*. Les Editions L'Originale, Paris, France, 2019. С. 257-260. *Особистий внесок здобувача: виділення базових напрямів управління природно-ресурсним потенціалом сфери туризму і рекреації.*

48. Маслиган О.О. Формування системи захисту від збоїв кластерних утворень сфери туризму і рекреації. *The International Scientific and Practical Congress of Economic and Jurist «The global systemic crisis: new milestone in development or an impasse? Professional scientific publication* (Davos, Switzerland, July 28, 2015). 2015. С. 237-248.

49. Маслиган О.О., Самчук Б.О. Оцінка сегментної поляризації місць для дайвінгу та підводного плавання о. Керіма. *Підприємництво, бухгалтерський облік та фінанси: національні особливості та світові тенденції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 15-16 вересня 2017 р.). К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2017. С. 120. *Особистий внесок здобувача: аналіз розвитку сучасних автентичних туристичних центрів туризму та рекреації як основи формування тематичних кластерів.*

50. Маслиган О.О., Самчук Б.О. Специфіка сегментної поляризації у сфері фестивального туризму префектури Окінава. *Стабільність національної економіки: проблеми та шляхи забезпечення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Дніпро, 22-23 вересня, 2017 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2017. С.19-25. *Особистий внесок здобувача: аналіз розвитку сучасних автентичних туристичних центрів туризму і рекреації основи формування тематичних кластерів.*

51. Маслиган О.О., Маслиган Р.М. Досвід кластеризації у сфері рекреації та сприяння поліпшенню здоров'я населення. *Актуальні питання соціально-економічного розвитку держави, регіону та підприємництва: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 27-28 листопада). Львів.: Львівська економічна фундація, 2015. Ч.1. С. 37-40. *Особистий внесок здобувача: аналіз основних рис кластерного розвитку кластерів спортивного туризму.*

52. Маслиган О.О., Тіхомірова І.С. Готельно-ресторанне обслуговування туристичного Закарпаття. *Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Черкаси, 16–17 квітня 2020 р.). Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2020. С. 514-517. *Особистий внесок здобувача: виділення базових напрямів інформаційного забезпечення сфери туризму Закарпатської області.*

53. Маслиган О.О., Бляшин Н.Я. Структурна характеристика велес-індустрії в Україні. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 10 листопада 2018 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч. 8. С. 56-57. *Особистий внесок здобувача: аналіз розвитку сучасних автентичних туристичних центрів туризму і рекреації, як основи формування тематичних кластерів.*

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

54. Машіка Г.В., Маслиган О.О. Основи географічного моделювання регіонального туристичного ринку Карпатського регіону. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*. Мукачєво-Ченстохова, 2019. Вип. 2(27). Ч.1. С. 41-47. *Особистий внесок здобувача: формування базової схеми структури географічного моделювання регіонального туристичного ринку Карпатського регіону.*

55. Кампов Н.С., Касинець О. В., Маслиган О.О., Медвідь Л. І. Еколого-освітня діяльність засобами екотуризму, 2018. Вип. 1. С. 100-105. *Особистий внесок здобувача: визначення сутності терміну парадигма, окреслення напрямів формування сучасної парадигми (моделі) еколого-освітньої діяльності в туризмі.*

56. Маслиган О.О., Касинець О.В. Інтеграційна модель розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління. *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць*, 2020. Вип. 1 (24). С. 173-183. *Особистий внесок здобувача: виділення основних переваг інтеграційної моделі розвитку сфери туризму і рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління. (Index Copernicus).*

АНОТАЦІЯ

Маслиган О.О. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України. - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Мукачівський державний університет, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України», Львів, 2021.

У дисертації розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження туристично-рекреаційних кластерів та обґрунтовано практичні рекомендації щодо пріоритетів їх формування та розвитку на регіональному рівні. Виділено інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації у фокусі переваг та перспектив для регіонів, окреслено кластерний підхід, як такий, що демонструє більше можливостей у фокусі переваг та перспектив регіонального розвитку.

Поглиблено понятійно-термінологічний апарат дослідження туристично-рекреаційних кластерів і специфіку їх розвитку в сфері туризму і рекреації у регіонах.

Виділено теоретичну платформу розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, удосконалено теорію систем балансових співвідношень з характеру організації економічної діяльності кластера шляхом конкретизації ознак його ефективності (за станом систем балансування робочого навантаження та критеріями оптимальності).

Сформовано підхід до систематизації інституціонального середовища розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах; доповнено понятійно-термінологічну основу інституціонального середовища регулювання їх розвитку багаторівневою характеристикою набору інституцій, що визначають рамкові умови функціонування та розвитку економічних суб'єктів кластера та класифікацію конструкцій інституцій, що знаходяться у безпосередньому взаємозв'язку і взаємодії.

Поглиблено опис специфіки функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України, зокрема, окреслено загальні тренди та спеціалізацію.

Вивчено практику створення, ідентифікації та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України; розширено теоретико-прикладне розуміння змісту туристично-рекреаційного кластера у регіоні; виділено особливості та процеси, що обумовлюють їх функціонування та розвиток; створено базу для їх державного регулювання з урахуванням зворотної реакції останніх. Вивчено досвід розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах. Виділено особливості мережної структури функціонування туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України.

Виділено специфіку організаційної регламентації розвитку учасників у межах туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України. Обґрунтовано модель формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах. Запропоновано модель виділення пріоритетів туристично-рекреаційних кластерів у стратегічному плануванні регіонального розвитку. Поглиблено та обґрунтовано алгоритми забезпечення функціональності туристично-рекреаційних кластерів для сталого функціонування регіонів України.

Ключові слова: туристично-рекреаційний кластер, регулювання розвитку, мережна структура, інститути, організаційна регламентація.

SUMMARY

Maslyhan O.O. Theoretical and methodological principles for the formation and development of tourist and recreational clusters in the regions of Ukraine. – Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of the doctor in economics by the specialty 08.00.05 – productive forces development and regional economy. – – Mukachevo State University, State Institute of "Institute of Regional Research named after M. I. Dolishniy at the NAS of Ukraine", Lviv, 2021.

The present dissertation thesis is focused on enriching the theoretical and methodological background for the current tourism and recreation clusters studies and the justification of practical recommendations concerning priorities of their formation and development at the regional level.

The thesis examines the theoretical and methodological basis of the study of tourism and recreation clusters and provides practical recommendations on priorities for their formation and development at the regional level.

An approach to defining the notion of a tourism and recreation cluster has been substantiated, which allowed for improving the theoretical and applied vision of the cluster content.

The analysis and systematization of the institutional environment in management of tourism and recreation clusters in the regions allowed identifying areas of specificity according to their peculiarities. A theoretical basis for an approach to systematizing the institutional environment of tourism and recreation clusters formation and development in the regions has been developed.

Consideration was exercised to the objective background of ensuring a systematic approach to the creation and identification of conditions for formation of tourism and recreation clusters in the regions.

Based on the main component allocation model, an improved scientific approach to the identification of tourism and recreation clusters in the regions was elaborated.

Consideration was exercised to a study of the set of principles, methods, and influence patterns on the formation and development of the tourism and recreation cluster in the regions. A methodological framework for regional management of tourism and recreation clusters in the regions has been compiled.

Designing trends for a management cycle were substantiated, through introduction of a balanced system of indicators (as the development core).

The scientific approach of targeted impact on the tourism and recreation cluster in the regions, based on strategic activity analysis, has been improved.

The general development trends in the recreation and tourism field are highlighted, which leads to the conclusion that this sphere, by a range of features, needs taking immediate measures for optimizing the situation.

An analysis of the creation, identification and management of tourism and recreation clusters in Ukraine was carried out. The need to identify features and peculiarities of the cluster model of tourism and recreation development in the regions has been specified.

An analysis of trends in the development of tourism and recreation clusters has been carried out in the context of the world experience. The need for compiling a single State program for the clustering of the economy has been proven. An assessment has been made of the potential for the development of tourism and recreation clusters in the regions of Ukraine.

A toolbox for the identification of tourism and recreation clusters in the regions has been tested and approved, with the example of the Transcarpathia (Zakarpattia) region, based on a general identification model for the main components.

The identification and substantiation of a regional paradigm (model) for the formation and development of tourism and recreation clusters made it possible to carry out adjustment of actions by territorial participants, by guiding them towards balancing their objectives within a Balanced key indicator system.

It is proposed to expand the algorithms for ensuring the functionality of tourist and recreational clusters by implementing priorities of sustainable development within clusters in the regions of Ukraine.

Keywords: cluster; tourism and recreation; model; cluster members; natural cluster; public-private partnership; networks.

Підписано до друку 22.07.2021 р., формат 60x90/16
Папір офсетний, зам. № 93, умов. друк. арк. 1,9.
Тираж 100 прим.

Адреса видавництва:
Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, Закарпатська обл., 89600.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів та
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 6984 від 20.11.2019 р.